

Újraírt tér-képek II.

Vízjárta helyek egykor és ma – a táj és a természet
átalakulása a bősi vízlépcső környezetében a helyiek
szemszögéből

VERONIKA MURÁNYI

Redrawn Spaces and Maps II. The Gabčíkovo Waterworks and the “New Danube” from the Point of View of the Locals

Keywords: the Gabčíkovo barrage, Kis-Csallóköz, Malý Žitný ostrov, Small Rye Iceland, environmental conflict, local interests, alluvial economy

*„Itt születünk, itt akarunk meghalni. Egészségesen. Bár egészséges ember nem hal meg.
De ne úgy ágyba szomorítóan, nee, nem, nem. Az csúnya, ágyat nyomni,
inkább nyomjuk a ladikot a Dunán.”*
(Csallóköznádasd, C.F.)

A bősi vízlépcsőt övező táj alig hasonlít valamikori önmagára, az egykor jellemző ökoszisztémák eltűntek vagy jelentősen átalakultak – vizes élőhelyek száradtak ki, a folyóvizek többsége állóvízzé vált, ártéri erdők helyén több száz hektáros üzemvíztározó tó terül el, a termőföldek felett az „Új-Duna” dombsávja fut. A művi beavatkozások következtében szakadások jöttek létre a tájban, a valamikor összefüggő, egymással kapcsolatot tartó élőhelyek egymástól elkülönültek, ami mélyreható következményekkel járt.

Vajon miképp látják és értékelik mindezen folyamatokat a vízerőmű közvetlen közelében élő emberek? Hogyan alakultak át tájhasználati módjaik? Miképp emlékeznek vissza a régi, az erőmű előtti tájra?

1. Bevezetés

Az ott élők számára eltűnt a táj, amelyet jól ismertek, amelyet családi és személyes emlékeik töltöttek meg – a fák, melyek alatt szerelmesek voltak, ahol később gyerekeik játszottak, ahol hóvirágot szedtek, a folyószakasz, ahol halat fogtak, a földút, ahol nagyapjukkal a Dunához indultak, csak saját emlékeikben léteznek már. A helyek, melyekre emlékeik vonatkoznak, a gyermekeik és unokáik számára ismeretlenek.

Jelen tanulmány egyik célja, hogy a táj és természet változását a helyi emberek megfigyelésein keresztül írja le. Kutatásom során arra kértem őket, hogy fogalmazzák meg az átalakulás összetevőit, és értékeljék is azokat. A kutatás másik célja volt, hogy emléképeket rögzítsek, melyeket a régi, vízjárta helyekről és az Öreg-Dunáról idéznek fel.

2017. október és 2019. március között több mint negyven féligstrukturált interjú készült, melyek gyakran mentális térképek rajzolásával egészültek ki.¹ Egyrészt a közösségi élet szempontjából fontos embereket kerestem meg, másrészt afféle „Dunára járó” embereket, akik a halászat, vadászat vagy csak természetük folytán sok időt töltöttek és töltenek a „Dunán”.² A beszélgetések mellett köszönöm nekik a ladi-
kal, biciklivel megtett utakat, az ágvizek menti üldögéléseket. A interjúk Gútor, Somorja, Keszölcés, Felbár (és Süly), Csallóköz-nádasd, Baka, Bós, Bodak és Vajka településeken készültek. Az idézeteknél a helységnevek valóságok, a monogramok fiktívek.³

A táj átalakulásának a vízlépcső megépítése ugyan a legdrasztikusabb, ám nem az egyetlen tényezője, a tanulmány ezért magát a folyamatot is igyekszik bemutatni, melynek további összetevői: a területek vízmentesítésének törekvése, a hajdani szövetkezetesítés, a mezőgazdaság és az állattartás átalakulása, Pozsony szuburbanizációja, a változó politikai körülményekhez alkalmazkodó gazdasági és/vagy hatalmi érdekek törekvései, vagy akár a bürokratikus kontroll erősödése számos hagyományos tájhasználati forma felett.

Jelen írás nem az elveszett múlt feletti merengés kíván lenni, inkább a helyi érdekeket és szempontokat előtérbe helyező folyamatábrázolás. A leírtak a természet változásait hangsúlyozottan a helyben élők tapasztalatai által, nem pedig természettudományos szempontból igyekeznek bemutatni. Ezt a célt szolgálja az interjúidézetek nagy száma, miáltal saját fogalomtársításaik mellett az érzelmi töltet is megjelenik.

2. A természeti környezet átalakulása

„...ez a legnagyobb pofon, és ez az, ami leginkább nyomot hagy az emberekben. Nem is az a félelem, hanem ez a környezeti változás.” (Somorja, C.G.) „Sok minden megváltozott. Sok minden. Ezt el se hittük volna abba az időbe, gyerek voltam, mikor kezdtek a hatvanas években beszélni a hidrocentrálról. Há ugye az hihetetlen, hogy ahol vetőföldek voltak, ott hajók fognak úszni. Egyszerűen nem hitte el senki.” (Bodak, T.Z.)

A tájkép és a természeti környezet változásáról kérdeztem a helyi embereket, növényzet-ről, állatvilágról, vizek mozgásáról... Érdekelt, hogy milyen jeleit látják, ezeket hogyan fogalmazzák meg, és hogyan vonnak összefüggéseket. Az elbeszéltek saját tapasztalataikról szólnak, amiket esetleg a hírekből vagy az ismerőseiktől hallottakkal vetettek össze. A környezet megváltozásának témaköre jóval nagyobb annál, hogy jelen keretek közt akár csak egyes részeiről is pontos képet adhatna a tanulmány, az alábbiakban a tájról és annak változásáról a helyiekben élő kognitív képek és minták bemutatására vállalkozik.

1 A kutatási anyagból született előző tanulmány: Murányi 2019.

2 *Dunára menni* a helyi szóhasználatban tágabb jelentésű, nem csupán magát a vízfolyamot, hanem a Duna és ágvizei környékét jelenti.

3 A interjúidézetekben a téma szempontjából fontos tájnyelvi szavak eredeti formájukban szerepelnek, de az idézetek teljes egésze nem kiejtés szerint lett lejegyezve, és minimális stilizáláson esett át, az olvashatóságot megkönnyítendő.

2.1. Tájkép „hegygel” és „tengerrel”

A Csallóköz síkvidéki táj, melyben az üzemvízcsatorna töltése dombsávként magasodik, szokatlan asszociatív kapcsolatot hozva így létre, hiszen az új folyó egyben magaslat. *„Most már nem mondhatjuk, hogy sík vidék vagyunk, mert behatárolódik, olyan, mintha hegy volna itt, nem? Mintha hegyet látnál. Nem látsz tovább. Mer a síkságnál messze el lehet látni.”* (Bodak, T.N.) Az üzemvízcsatorna töltése nem csupán a fizikai kapcsolatot vágta el a két oldalára került települések közt, a szomszéd település látványát is elvette; gyakran említik a különös képet, amint csak a szomszéd települések templomtornya látszik ki a töltés mögül. Egy-egy utcásor egészen a töltés lábához szorult. *„Nem is a félelem, hogy mi lenne, ha szakítana, hanem hogy olyan korán lemegy a nap a kertben. Itt lebukik a töltés mögött.”* (Süly, D.I.) A települések néha humorral oldva írják le új helyzetüket. *„Szokjuk mondani, úgye Vojka nad Dunajom,⁴ de most már nem a víz fölött vagyunk, hanem a víz alatt. [...] Vagy még mindig téma, még mindig mondják, hogy magyarizadunaj,⁵ hát mi már ott vagyunk. Nekünk már mondhassák.”* (Vajka, Sz.B.)

A mai és a hajdani táj különbségének leírásakor az erómű előtti tájjal kapcsolatban szinte kivétel nélkül romantikus jelzők kerülnek elő, mint *„fantáziavidék”, „mesebeli táj”, „azt látni köllött volna. Az egy álomvilág.”* Az elmúlás megszépíti a múltat, ám ennél többről is szó lehet. *„Itt, Somorja környékén az ártéri erdők tejes kipusztulása. Itt most jelenleg az a pusztaság, ami a töltéstől az Öreg-Dunáig be, s ami a város katasztere vagy ami akár Gútor katasztere, itt kismillió erdő volt, apró tavakkal, meanderező kis oldalágakkal, és ez mind megszűnt. Egészen más volt. Egy kis romantikus vidék volt. Csölösztó magasságától az Öreg-Dunáig az egy fantázia vidék volt, vadban gazdag, erdőben gazdag, halban gazdag. Mint Szigetközben az a vidék, ami még megmaradt érintetlenül.”* (Somorja, C.G.)

Különböző változatokban kerül elő időről időre az elképzelés, hogy a szlovák nép valójában mintha valamilyen hiányt akart volna pótolni a hatalmas víztározó megépítésével, tenger híján egy „szlovák tengert” vagy Balatont létrehozni: *„Állítólag második Balatont akartak csinálni ebből a hidrocentrális tóból.”* (Gútor, D.Á.)

Somorja és Gútor lakosai az ártéri ligeterdők, rétek, egymásba fonódó és szigeteket képző Duna-ágak helyett egy több száz hektáros üzemvíztározó tó szomszédságában élnek, mely víztömege az emlékeikben még élő erdők felett hullámszik. Kelet felé haladva az üzemvízcsatorna bal partján, Keszölcéstől Szapig mértani dombvonulatot látunk, mely alatt, a töltéssel merőlegesen hajdan utak vezettek a Duna-ágakhoz. A régi utakat elvágó, határvonal jellegű felvízcsatornán ma legkönnyebben autóval lehet átjutni, Bósön az erómű gátján keresztül vagy a Keszölcésről Vajkára átkelő komppal. Így az elzárt falvakba érünk, ahol máig megmaradt a falvak közvetlen kapcsolata az ágvizekkel, ám azokhoz közelebb érve egyfajta „tőrendszer” partjaira érünk. Az ágvizek szépsége lenyűgöz minden turistát vagy friss üdülőtulajdonost, csak a helybeliek értékelik úgy, hogy most már *„minden tönkre van menve”*.

4 Vajka hivatalos szlovák neve. Szó szerinti fordításban: Vajka a Duna felett

5 Mađari za Dunaj! – nacionalista szólam, jelentése: magyarok a Duna mögél!

Az Öreg-Duna régi partjára, az egykori *anyapartra*⁶ érve meredek, köves részen leereszkedve fiatal erdőbe érünk, az Öreg-Duna régi medrébe, ahol sűrűn nőtt fák és bokrok közt hosszabb út vezet a Duna mai anyapartjához. Az Öreg-Duna huszonhat évvel ezelőttig nem csupán bővízü és széles folyam, hanem egyben jelkép is volt, ahogy a helyi történetekből kirajzolódik: erővel és tekintéllyel bíró folyam, forgalmas hely, mely kapcsolatot jelentett a távoli világgal a hajók által, a magyar oldallal, de a falubeliek vagy még a szűkebb családot is összehozta, hiszen együtt jártak ki. A Dunánál lenni igazi közösségi program volt. *„Nagyon szép táj volt ott kinn a Nagy-Duna-parton. Főként ünnepnapokon, a fél falu ott volt. Pokrócokon pihentek. Halat sütöttek nyáron. Raktak tüzet, nagy tüzet, s mikor az leégett, fogtak közben a Dunában halat, és botra rá volt szúrva – szokja ugye nézni a Marcsit? –, botokra szúrtuk rá, és ott megsült, megfordítottuk. A parázs fölött. Egy tipikus szokás volt vasárnap délután.”* (Gútor, V.J.)

A folyó elterelését követően az Öreg-Duna elvesztette mind erejét, mind forgalmát, mind összekötő szerepét. Többen úgy emlegetik ma, mint amin akár száraz lábbal is át lehetne sétálni Magyarországra, ami természetesen lehetetlen, a kifejezéssel az erővesztés mértékére utalnak. *„Jártunk azután is, de már nem olyan gyakran. Már nem volt meg az a hangulata a Nagy-Dunának. Elvesztette azt a varázsát, már más szemmel néztük. Az a gyönyörű mesebeli táj, ami úgy 8-9 évesen, a szemünk elé tárult, akárhányszor kimentünk, gyönyörködtünk benne, az már úgy elveszett. [...] Kevesebb lett a víz, olyan szomorú lett az egész. Már soha nem lesz ugyanaz.”* (Vajka, Z.K.)

A Duna folyamból elterelt víz ma a felvízcsatornában folyik, mely helyi megnevezése egyszerűen *erőmű*, vagy *Új-Duna*. Környezete kihalt, használatból kieső tér, töltésén keskeny betonsáv fut, és erős szél fúj; *„az már csak a fővárosiaknak van, ott van a bicikliút. Falubeliek nem járnak ki, nem akarja azt látni senki.”* (Vajka, V.A.)

Az Öreg-Duna és az Új-Duna közötti szigeten az ágvizek többsége noha eredeti helyén folyik (helyesebben áll), a táj képe egészen megváltozott. A régi, a *„hidrocentrál előtti”* tájat a mainál szebbnek, rendezettebbnek, tisztábbnak írják le. Igazán szépként azonban azt az időt és életformát idézik vissza, amely már a szövetkezetesítéstől kezdve múlóban volt. A libatartást a szigetekeken, amikor tehenek és lovak legelték még az erdők alját, *„el lehetett látni az erdőkön át szinte a Nagy-Dunáig”*. Az emlékekből megfestett táj élettel teli, emberek és állatok aktívan használják.⁷ *„Tiszták voltak az erdők. Mer nyáron, vagyis korán tavasszal, április elején a csordát, a marhákat, a fiatal marhákat kihajtották a szigetbe, meg a lovakat, csikókat. Ők egész ősziig kinn voltak. Nem beszélve arról, hogy a faluban mindenkinek volt 50-80-120 lúd, volt, akinek 200 is volt. Azok már mikor betollasodtak, ki lettek víve az erdőbe. Azok ott voltak egész októberig.”* (Bodak, T.Z.) *„Sokat legeltettem, olyan szép volt ott minden, mint a álom, most meg már aztán tiszta dzsungel. Nem is lehet menni igen az erdő alatt. [...] Gyönyörű volt. Ott sátraztak, jöttek ezek a németek, énekeltek, gyönyörű helyek voltak, nagyon szépek, de azóta már, most már semmi, tiszta gyom minden.”* (Bodak, T.L.)

6 Árvízmentes időszakban a partvonal

7 Az elbeszéléseket illusztrálják Ester Plicková fotóművész képei is, aki már a vízlépcső megépítésének tudatában, a megőrzés szándékával örökítette meg a vidéket. Albuma 1965-ben jelent meg.

A területek használata mára egyre szabályozottabb formát ölt, mind több eleme engedélyhez kötött (tűzifa gyűjtése, horgászat/halászat, vadászat, de még az egyes területeken való közlekedés módja is). Az emberek többsége lényegesen kevesebb időt tölt a természetben, mint azelőtt. *„Ha a fakitermelők nem járnák itt az utakat az erdőben, akkor elgazosodnának azok is. Mer kevés az ember, kevés ember mozog itt már az erdőben. Azelőtt olyan járható utak voltak itt mindenfelé még a gyerekkoromban. Többet használták, az emberek sokat jártak ki az erdőbe”* (Bodak, T.N.) Ma kevesebb ember, viszont több gép van az erdőkben. *„Régen nem volt ennyi a közlekedés, most mindig berreg valami, traktorok, autók, motrok,⁸ mindenütt a van, úgy hordják a fát.”* (Bodak, T.L.)

Megváltoztak a közlekedés lehetőségei is, ha valaki például Bodakról a Nagy-Dunához ment régen, gyalog indult és ladikra is kellett szállnia, autóval nem jutott át. Ma épp fordítva van a helyzet, a zárásokon autóval könnyebb átkelni, mint gyalog vagy biciklivel – pontosabban át lehet úgy is, ha az ember átgázol a vízen vagy vállalja, hogy a bicikli megcsúszhat. *„A zárgákat⁹ úgy csinálták meg, hogy megiszaposodik, elcsúszik az ember. Autóval el tud menni, biciklivel nem, én is úgy elrepültem, majd eltört a kezem.”* (Bodak, T.L.) A táj egyre kevésbé otthonos a közelben élők számára, és a tájhasználat egyre kevésbé része a mindennapi megélhetésnek.

2.2. Időjárás

A korábban nem ismert erős szeleket és a csökkenő csapadékmennyiséget is a terület átalakításainak tulajdonítják az itt élők. *„Nem szakemberként ez is az erőmű és a víz körüli lígetek eltüntetésének az eredménye, egyik hozadék, ahogy itt az egész környéken ekkora szelek járnak. Valamikor az ártéri erdők és az úgynevezett nagy széles szélfogók, amik itt voltak Csallóközben, azok ezt a szelet egy kissé elfogták, ekkora vadorzó szél nem volt. Több volt az erdő és masszívabb volt a tartás. Ugrott ez az egész, ahogy az ártéri erdőket kipucolták innen Pozsonytól lefelé. Most az történik, hogy jön a felhőzet, átugrik a maga széles mivoltával a Kárpátokon, a hegyen, és akkor becsapódna itt. Ha esővel jönne, akkor azért nem esik itt, csak akkor, ha visszatér majd alulról, mert a kipárolgás itt a tározói tóból rögtön azt hozza, hogy elszakítja itt kétfelé a felhőket. Egy részét a Kis-Duna felé húzza, azon a környéken esik, a Nagy-Dunán át, tehát a Szigetközben esik, itt nem. Ez is egy hatása.”* (Somorja, C.G.) *„Sokszor esik kívül a víz-erőműn, s itt mintha nem. Mintha ez a víz taszítaná. Ezt sokszor megfigyeltük, hogy itt még akkor sem esik, amikor máshol a közelben igen.”* (Vajka, B.D.)

Érdekes a megfigyelést összevetni a 19. század végi félelmekkel: *„Dunaközi erdeink is fogynak, a régi keményfa erdők [...] bizony bizony elég gyors pusztulás felé mennek; s ha van az erdőknek a légköri csapadék mennyiségére befolyásuk: attól tarthatunk, hogy Felső-Csallóköz mind szárazabb éveket várhat. Régente a jó természetes rétek öntötték a fűszeres szénát, ma már Felső-Csallóközben írmagul is alig maradt egy-egy keskeny mélyebb lapon, szaggatottan rét, még a híres »forgóréték« is felosztás alá*

8 motorkerékpárok

9 zárások

kerültek.” (Földes 1886, 33–34. p.) A szárazodás folyamata tehát messzire nyúlik vissza, s általános tendencia, a Kárpát-medence összes folyó menti területét érinti.

2.3. Egyenesek vonzásában – a tereprendezések logikájáról

Részben a vízlépcső építésével összefüggésben, de attól függetlenül is a '70-es-'80-as évektől folyamatos a terepfelszínnek kiegyenlítésének törekvése, mely során a táj egyre bejárhatóbbá válik a munkagépek számára. Változatos geomorfológiai képződmények tűnnek el ezáltal, és csökken a vizes élőhelyek aránya. A szántók területe nő, miközben csökken a nedves rétek, mocsárrétek, cserjés-bokros élőhelyeké. A fővároshoz közeledve a beépített területek is egyre nagyobb teret foglalnak, ami szintén tereprendezéssel jár.

A táj képét egykor sűrűn borították különféle tavak, holtágak, *bágerkotrások*,¹⁰ *laposok*.¹¹ A vízlépcső építése az új meder és a töltések alatti talajok termőrétegének lehordásával kezdődött, mellyel utána mélyebben fekvő területeket, laposokat töltöttek fel, míg az ott honos növényzetet kiirtották. Alapvetően a vizes élőhelyeket számolták fel, ezzel jelentősen csökkentve a táj mozaikosságát. A JRD-k elnökei örömmel fogadták, ha újabb területeket vonhattak a termelésbe, és a nagyüzemi mezőgazdaság számára megfelelő táblákat alakíthattak ki. *„Kiirtották, ment a traktor, és mintha óriási sivatag lenne bevetve gabonával vagy valamivel.”* (Felbár, F.I.) *„Megszüntek a bokrok, a remizek, ezzel, hogy építették az erőművet, úgymond rekultiválták azokat a részeket, amelyek terméketlenek voltak, betöltötték a laposokat. [...] Tehát kiegyengették a területet. Kivágták a... itt úgy hívták, hogy lénia. Fasorok, bokrok, elsősorban a birtokhatárokon. Volt itt a szomszéd, a grófi birtok, akkor annak a határa volt körül szépen befásítva, meg bokrok. Tehát azt szépen likvidálták, helyébe odahordták a földet, mert azzal a föld is elkerült onnét, s akkor azt ott idézőjelben rekultiválták. Itt volt egy olyan, hogy Szeleczkí-lapos, azt még ismerték egy páran, egy mélyedés, azt is betöltötték félig-meddig, meg hát itt az egész területet. Egész messzi hordták el azt a termőtalajt, amit lenyestek a műmederben, meg az egész építkezés területén.”* (Keszölcés, K.P.) A léniaíknak nevezett sávok megszüntetésével olyan ökológiai folyosókat számolták fel, melyek természetes élőhelyek között biztosítottak kapcsolatot, csökkentve azok elszigeteltségét. Ilyen folyosóknak tekinthetők a birtokhatárok területei, utak, vízfolyások természetes partjai, vagyis általában az olyan, hosszan futó sávok, melyek műveléstől mentesek.

A szövetkezeti időben elindított, a terep egyenetlenségeit kiegyenesítő, egységesítő, és a termelés gazdasági hasznát maximalizáló törekvés újabb lendületet kapott az elmúlt években. *„Idejöttek a dánok, és mindent beszántottak. Összes terület, ahol*

10 Az árvízvédelmi töltések emelésekor ezekről a helyekről hordták el a földet, később állandó vagy időszakos jelleggel vízzel teltek meg.

11 A lapos jelentése mélyebb terület, mely gyakran kiszáradt folyómeder maradványa. Az év hosszabb vagy rövidebb szakaszában víz alatt állnak, árvizek idején, ha az ár megtölti, halak is lehetnek bennük, valamint magasabb Duna-álláskor is megteltek vízzel a talajvíz által. Ezeket a helyeket a környéken régtől laposoknak hívják. *„Ha végig megyünk Csallóközön, bármely község határán, ott találjuk a régi Duna-medrekre emlékeztető laposokat, melyek napjainkban is jó levezetői az esetleg kiáradó vizeknek.”* (Földes 1896)

búvóhelye volt a vadaknak, úgy azt mindet likvidálták. Úgy a mocsaras területeket, úgy a rétes területeket. Annyira kapzsik ezek a dánok. Már a JRD is kezdte, de az állami vállalatnak volt vadásztársasága, azok azért annyit tudtak, hogy a vadnak mi köll. Míg [a természetvédeleml] dolgoztam, hányszor jöttek, hogy valamit csináljunk, mert ezek mindent beszántnak, még a kanálispartokat is egészen a kanálisig. Pedig védősávja lenne a kanálisnak öt méter. De mindent beszántanak. Nincs az állatnak hova bújni, ahol nyugalma van.” (Bős, E.S.)

A felszíni egyenetlenségek eltüntetése nemcsak a szántóföldi termelésbe vont területeket érinti, hanem az árterek erdős részeit is, ahol ez a fakitermelés gépesítésével függ össze. *„Síkságon vagyunk, de az árteren rengeteg vízfolyás, árok, mindenféle volt valamikor. Ezek eltűntek fokozatosan úgy, hogy levágták azt a erdőrészt, akkor a maradékot összenyomták, elplanérozták,¹² betemették a árkokat, mindenhol sík van. Tereprendezés is van, a kisebb-nagyobb mélyedések el vannak tűnve.” (Baka, D.F.)*

A tereprendezések és az élőhelyek felszámolásának egy következő fokozata, a földek mind nagyobb arányú beépítése, mely a Felső-Csallóközt Pozsony szuburbán régiójának terjedése miatt érinti. A termőföldek a közösségi emlékezetben azt a régi csalóközi Aranykertet idézik, ahol a jó föld a legnagyobb érték volt. *„De most már nincs földünk, most már csak építkezési telek van. A szívem fáj, mikor látom, hogy ott milyen gyönyörű feketeföld van. Szent Isten! Azok voltak a legjobb termőföldek.” (Somorja, K.B.) „Itt akkora csapás lesz egy 50 év múlva, hogy abból nem fogunk kilábalni. Itt mindenhol, ahol nem természetnek valamit, ott építkezési telkek vannak. Itt most 150 telket kimértek, pedig milyen földek vannak! [...] Itt elszúrtak¹³ mindent, amikor volt a kitelepítés. Mikor a hozzáértő gazdákat kitelepítették.” (Somorja, N.Á.)*

2.4. A vizek mozgása, árvíz és a mesterséges árasztás

1992 őszén az állam az Öreg-Dunát Dunacsúnynál elrekesztette, és vizét mesterséges csatornába terelte. A Duna eredeti medrébe egykori hozama 10–15%-ának megfelelő vízmennyiséget juttatott ezután,¹⁴ így a mellékágrendszer – mely a Dunával alkotott összefüggő hidrológiai rendszert – nagyobb része hamarosan kiszáradt. 1993-ban az ágyzék medreiben a helyiek motorkerékpárral közlekedhettek, a családok asztaloknál piknikeztek. Két-három évvel az elterelést követően Doborgaznál a felvízcsatornáról oldották meg az ágvízrendszer táplálását, az Öreg-Duna felé vezető ágakat (a hajdani kapuknál) pedig elzárták, hogy a Duna ne csapolja le a vízzel feltöltött ágakat. Zárásrendszer épült a víz felduzzasztásához, mely zárások egyben a Csúnytól Bősig való szintkülönbséget is elosztották. A doborgazi kieresztőművön keresztül körülbelül 20 m³/s víz érkezett az ágvízrendszerbe, majd közel tíz éve megépült a doborgazi kis erőmű, melyen 25 m³/s körüli vízmennyiség folyik át.

12 elsimították

13 Az adatközlő nem pontosan ezt a kifejezést használta.

14 A juttatott vízmennyiség évről évre változó, a 20%-ot nem szokta meghaladni. Az adatokról l. <http://reflexegyvesulet.hu/index.php/vizvedelem/336-a-reflex-javaslatai-duna-uegyben-2>

A duzzasztásos megoldással a talajvíz szintje nagyjából visszaállt,¹⁵ a Duna-ágak ismét megteltek vízzel, mely víz azonban már más ökoszisztémáknak ad otthont. A mostani ágvizeket tavakhoz hasonlítják, olyan lassú a víz folyása, ami által egyre nagyobb a feliszapolódás, és egyre sűrűbb a vízi növényzet. *„Víz van most is, de nem olyan, nem változik, posvad meg minden. Lerakódik az az iszap meg minden, nincs, ami kisöpörje. Abba az időbe csak suter¹⁶ volt. Sodródott. Volt a folás. Most lerakodik, sok helyen olyan bűdös az a víz, hogy borzasztó. Följött a sűrű gyom, alig lehet a ladikkal menni. Dunába gyom nem volt, ilyen nem volt. És mindenhol hal volt, olyan nem volt, hogy nem volt. Alsó-szigetbe legeltettünk a kollegával, és kijöttek a pontyok a legeelőre, ott fürödtek, aztán egyet-kettőt elkaptunk belőle. Szabályosan kiment a hal, a háta kilátszott.”* (Bodak, T.L.) Az Öreg-Duna és a felvízcsatorna által közrezárt szigeten az ágvizek többsége noha eredeti helyén maradt, mégsem ugyanazok, mint régebben, hiszen a víz mozgása, az összeköttetései és az ökológiai feltételek teljesen megváltoztak. *„Az ágvizek majdnem éppen így voltak, mint mostan, csak éppen sokkal mélyebbek voltak, mert volt folyás. Mer a Nagy-Dunáról volt három helyen... voltak a Lépők, Újkapu meg a Kifolókapu. Ott három kapu volt, ahol ki lehetett menni a Nagy-Dunára, és jött be a hal, és nagy volt a folyás. Ugye azt most már mindet elfogták, harminc év múlva ez most már mind csak mocsár lesz. Telihoradták termőkövel, becsinálták. És most már Vajkánál meg Doborgaznál, onnan töltik föl az ágrendszer. Ez már nem az, ami valamikor. Itt sok helyen röpiült a víz. Két csapóval mikor nem voltak, gond volt elmenni, meg két evezővel, olyan folyások voltak. Gyerekkoromban a Falusi-Duna volt 7-8 méter, most ha 3 akkor már sokat mondok.”* (Bodak, T.Z.) *„Ágvíz, az most már olyan, hogy telidülve fákval minden, oda most már ladikkal sem lehet menni. Csak a nagy ágakban lehet már menni. Ott minden olyan tiszta volt, mind a álom. Most nem törődnek semmivel. Olyan volt a erdészet, hogy ott kipucoltak mindent. Ha valami bele-dült a Dunába, azt is kihúzták, most meg szerteszt van minden.”* (Bodak, T.L.)

Az ágvízrendszer mesterséges határai és vízellátása miatt a Duna áradásai nem érintik már a területet (kivételet volt ez alól a 2002-es, de különösképpen a 2013-as nagy árvíz, amikor a Duna alulról árasztotta el az ágvizeket). Az évi, szokásos nagyvizek elmaradnak a szigeten, amik békésen jöttek, *„meghágta az erdő alját”*, feltöltötték a laposokat. *„Tavasszal volt nagyvíz, és nyáron. Minden évben. Osztrákból jött, az erdőkből csurgott, a hegyekből, először az alacsonyabb helyekről olvadt, majd nyáron a magas csúcsokról. [...] Ez egy tökéletes, normális, hozzászokott munkánk volt. Sőt, búcsú volt. Mikor nagy volt a víz, az egész falu nézte a Dunát. Búcsúnak vették, hogy ez egy élmény. Töltéstől töltésig volt a víz.”* (Gútor, B.L.) A medrek és a szigetek minden évben alakultak valamennyit, a víz egyik helyen megfaragta őket, a másik helyen hordalékot rakott. A víz sebes folyására úgy emlékeznek vissza, mint ami tisztára mosta az ágvizeket, behozta a halakat a Nagy-Dunáról, a földeket *meghágta*, megöntözte – vagyis tisztított, s egyben értéket hozott.

15 A talajvízszint nem teljesen állt helyre, Doborgaz és Vajka erdeiben a fák kiszáradásáról beszélnek.

16 kavics

„Mink megpróbáltuk valahogy szimulálni ezeket az áradásokat. Minden évben tavaszszal vagy nyáron lehetett javasolni műárasztást, már áprilisban be kellett adni a javaslatot. Megegyeztünk a erdészekkel, ha nem köllött tavasszal, akkor inkább nyáron, amikor szárazság volt. Akkor nem ez a 25–30 m³ jött be, hanem mi, természetvédők javasoltunk 90 m³-t. Van egy manipulációs rend, ami szerint ennek végbe kell menni. Vízgazdászok a mi cégünket bízták meg, hogy adjunk javaslatot. El kellett menjek tárgyalni az erdészekhez, a kísérleti állomásra, horgászokhoz, polgármesterekhez... egyeztetni köllött, föltételek megvoltak. A manipulációs rendben úgy volt, hogy 60–90 köbig fog menni. Csak tele volt a vajkai meg a süli tó környéke chatákkal,¹⁷ elkezdte vinni az egyik budit, a másik budit, akkor már ment a telefon. 60 köbnél soha nem lehet többet engedni, és azzal nem értek el semmit. Majdnem hogy több kárt csinál, mint hasznot. Hirtelen leengedték azt a vizet, megínt csak ott pusztultak el a ikrák meg a halak.” (Bős, E.S.) Az üdülőtulajdonosok két és fél évtized óta az árvízmentesség ígérete mellett bérelnek területet, és építkeznek. A korábban lábakra épített házak helyett egyre több a földszinti beépítés, olyan ingatlanvagyon halmozódik fel tehát, mely nemcsak egy természetes Duna-áradást, hanem még egy közepes erősségű művi árasztást sem bír el.

2013 tavaszán a sokévi átlagot meghaladó esőzések következtében történelmi árvíz volt a Dunán, mely elárasztotta az Öreg-Duna és a felvízcsatorna által határolt területet is. Nem a megszokott irányból azonban, hiszen a víz nem felülről, hanem alulról érkezett. „A bős ember mindig azt mondta, hogy ha valami lehetetlenről volt szó, hogy »Majd ha a Duna visszafele folyik!« És megtörtént. Aranyérig jött be fölülről a normális körülmények között, és most már nem az aranyéri felől, hanem alulról jött a nagyvíz. A halnak fogalma nem volt, hogy mit köll cselekedni. A hal ott pusztult, mer aztán hirtelen megínt visszaengedték.” (Bős, A.J.)

Nemegyszer találkozni olyan véleménnyel, hogy a vízlépcső a kiszáradástól mentette meg a területet, a táj mai szépsége csodálatraméltó, és „az ágvizek éppen úgy vannak most is, mint azelőtt”. Elsősorban az utóbbi húsz év során a szigeten üdülőt vásárlók körében, vagy más, a területet korábban nem ismerők között lehet hallani ilyen összegeket, míg az őslakosok egyértelműen leépülési folyamatként írják le az általuk tapasztaltakat. „Ha valamit árad, akkor folyik egy kicsit, de az semmi. Régen úgy ment a víz, hogy azt megevezni nem lehetett. Repült a víz, mikor megáradt. Most már semmi. Itt már a természetnek becseszett, már éppen hogy csak van valami.” (Bodak, T.L.) A medrekben lévő víz mennyiségével kapcsolatban meg kell jegyezni, hogy már az erőmű üzembe helyezése előtt megindult a Duna bevágódása, medre mélyebb lett, és ezáltal egyre kevesebb víz jutott az ágvizekbe.¹⁸ A vízmélység tehát egészen alacsony is lehetett az ágvizekben az év egyes szakaszain, áradáskor viszont az egész hullámteret előntötte a víz, mely ideális esetben lassan érkezett, és lassan is húzódott vissza. Összegezve tehát annak ellenére, hogy az ágvizekben az év árvízmentes napjain a víz-

17 üdülők

18 Az okokról bővebben I. Fejér–Baross 1994, 289. p.

mélység esetleg alacsonyabb volt a mostaninál,¹⁹ a vízdinamikát is figyelembe véve az őslakosok úgy értékelik, azelőtt sokkal több víz volt a területen.

A víz minőségével kapcsolatban a ma ötven-hatvan évesnél idősebb korosztály fel szokta idézni, hogy „vizet a Dunára nem viszünk” – egyrészt ha valamit üvegben vittek, az bor volt, másrészt miért vinnének vizet oda, ahol van elég? Ivóvizet bárholnan meríthettek, a halászlé is a Duna vizével készült. „Itt nőttünk fel. Nehéz erről beszélni, mert megghasad a szíve a embernek, amikor visszagondul a régi világra. Valamikor ez a víz itten olyan volt, hogy a Dunáról jött az a víz, akárhunnan mentél a ladikkal, merítettem, s ittam belőle, olyan tiszta volt. Az asszonyok itt mostak, itt, ahol olyan köves volt. Olyan tiszta volt, megálltam a ladikkal, lent láttam a halakot, hogy hol vannak. Két méter vízben leláttam a fenekire. Meg voltak források. Gyerekek nekihasaltunk, olyant ittunk belőle. Jobb volt, mint akármilyen málna²⁰ mostan. Úgy bugyogott föl a földből, gyött föl. Olyan jéghideg volt nyáron, igen jó víz volt. Kinn voltunk a Dunán gyerekek, békasütés, halsütés, csak a Duna-vizet ittuk, forrásokat, mást nem ittunk.” (Vajka N.L.) „Na, aztán később már lett olyan, hogy szennyezett a víz, akkor már nem is akartuk megenni a halat, mert olaj ízű meg minden...” (Gútor, D.Á.) A víz számukra már a hatvanas-hetvenes évektől érezhetően szennyezettebb lett, ennek okát a városok és a Slovaft kőolaj-finomító ide érkező szennyezésében látták, a vízlépcső megépülése után viszont az állóvíz jelleg is tovább rontotta a minőségét.

2.5. Tápanyagforrásból „veszélyes hulladék”

A Duna finomszemcsés hordaléka valamikor megöntötte a talajokat, megtermékenyítette a földeket: „a Duna vize nagyon sok anyagot hozott akkor, nem mérgezőt, hanem a Duna a erdőkből csurgott, a hegyekből. A szántóföldekre is, persze. És az erdőkből, hegyi talajból mindenfélét hozott az a víz, és az az érték mind benne volt a talajban. Elárasztotta az erdő alját. Ott olyan termékeny lett.” (Gútor, B.L.)

Az egykor termékenységet hozó hordalékból, mely a határban szétterült a földeken, ma láthatatlan, hatalmas tömegű, veszélyt sejtető, a kezelhetőség mértékét meghaladó anyag tömeg lett. „Az az iszap már itt van. 93-ban mikor föltöltötték a tározót, a barátommal csónakkal beevickéltünk, és a 10 méteres horgonykötelem nem érte el a feneket. 2014-ben jártam ismét arra, és leértem az evezőmmel.” (Somorja, K.D.) „Bécs és Pozsony a szennyét itt rakja le.” A tározóban és a felvízcsatornában leülepedett iszap hatalmas mennyisége veszélyérzetet kelt a környéken élőkben, és nem csupán a laikusok, hanem a hivatalos intézmények képviselői sem kapnak megfelelő tájékoztatást. „Rendszeres információhoz nem jutunk. Tavalyelőtt kapott a város tervdokumentációt a vízierőművet üzemeltető vállalat elképzeléséről” – mondta el Somorja város környezetvédelmi osztályának vezetője. A vízlépcső építésekor készült tervek szerint a vajkai és sülyi tavakban helyezték volna el az üledéket, ám a tavak környéke azóta népszerű

¹⁹ Egyben a mainál mélyebb vizekre emlékeznek, ennek oka részben az ágvizek finomszemcsés iszappal való telítődése.

²⁰ üdítő

üdüzőközponttá vált, a tulajdonosok tiltakoznak, és az akkori terv természetvédelmi szempontból sem volt átgondolt. A legutóbbi tájékoztatás szerint a tározón belül műkövezések kialakítását tervezik párhuzamosan a víztározó gátjával, a kikutort iszapot pedig a kövezések és a part között kialakuló részre halmozniák fel, mely terület így feltöltődne, és idővel növénytakaró boríthatná. Somorja és Csöölösztő mellett mesterséges szigetek kialakítása és vízi sportokra alkalmas kajak-kenu pálya szerepel a tervekben. Hosszú távra azonban sem az üledék mennyiségét tekintve, sem környezeti szempontból nem megoldás az üledékből félszigeteket, szigeteket képezni. A természetvédelem és a vízügy is aggályait fogalmazta meg, hiszen a „zagytározó” közelében ivóvízkutak vannak. Nem hivatalos hírek keringenek arról, hogy a Somorja és Gútor közötti kutakban már most mennyit romlott a víz minősége. Mind itt, mind Bős környékén olyan kutak vannak, melyek az ország nagyobb régióiban biztosítanak ivóvizet.

A part menti szakaszok vízháztartásának megváltozása és ennek részeként a felhalmozódó üledéknek az ivóvízkészletre való hatása jóval bonyolultabb annál, mint hogy előre kidolgozott technológiai megoldásokkal kézben tartható lenne. A terület kavicsstakarója több száz méter vastag, mely a csallóközi részen nyolc köbkilométer vizet tárol (WWF 1989). A csallóközi és szigetközi Duna természetes állapotában a talajvíz dinamikusan áramolt a kavicsstesten keresztül, minek köszönhetően a lokális szennyeződések viszonylag hamar kitisztultak, és az áramló rendszerben nem alakultak ki anaerob folyamatok. A Duna vízének mesterséges csatornába történő terelését követően azonban a talajvíz szintjének ingadozása jelentősen lecsökkent, a Duna vízjárása a talajvíz dinamikájára egyre kevésbé gyakorol hatást. A duzzasztott víz áll, és „ez anaerob folyamatok beindulásának kedvez, különösen ha szerves anyagok kerülnek a talajvíztestbe, például a mezőgazdasági művelés során. Az anaerob folyamatok olyan kémiai folyamatokat indítanak el, amelyek a talajvíz minőségének romlását idézik elő”. (WWF 1989, 11. p.) Az üzemvíztározó tóban és a felvízcsatornában akár 10–18 méter vastagságban áll az üledék. A felvízcsatorna szigetelt, itt tartalma nem érintkezik a talajvízzel, viszont kitermelését nehezíti a szigetelőréteg megsértésének a veszélye. A tározótóban a szigetelés megsértésétől nem kell tartani, hiszen alulról nem szigetelt, ennek hiányában viszont az üledék kapcsolatban van a talajvízréteggel.

A helyben élőkkel beszélve gyakran előkerült a kép, mely szerint a Dunán érkező mocsok megáll, és náluk halmozódik fel. Leginkább a víz nehézfém-tartalma vált számukra a hírekből ismertté. Talán ennél is lényegesebb azonban annak a veszélynek a felismerése, hogy a korábban áramló, megújuló és oxigénben dús víz folyamatait a pangó vagy alig mozgó és oxigénelvonó víz folyamatai váltották fel. A következmények jelentkezése évtizedekre is elnyúlhat, és az ok-okozati összefüggések nem nyilvánvalóak. Például az elmúlt években, mikor a növényvédőszer-maradványok ivóvizekben való megjelenése miatt több, a vízlépcső szomszédságában lévő településen is az ivóvizet fogyasztásra alkalmatlannak minősítették, az erőmű megépítése előtti jóslatok nem idéződtek vissza. A mérési adatok a hivatalok s a bürokrácia útvesztőiben kavarognak, az okok pedig elvesznek.²¹ A helyieket kérdezve, maguk a víz bázis kitétsége kapcsán

21 <https://uj szo.com/regio/ev ek-ota-fertozott-a-csall okozi-talaj viz>

több veszélyforrást is megjelölnek, így a nagyüzemi mezőgazdasági termelést, a bezárt vegyi üzemek föld alatti hagyatékait, a Sloznaftot, a dán sertéstelepek hígrágyját, és nem utolsósorban a vízlépcső felhalmozódott iszapját.

2.6. Növényzet és talajvízháztartás

Magától értetődő módon a víznek és a víz dinamikájának kiemelt szerepe van a terület növénytakarójára is, a területen őshonos ligeterdőtípusok az árasztások gyakoriságának és a talajvíz helyzetének függvényében alakultak ki az adott talajtípusokon. A hajdani ártéri területek képét, élőhelytípusait emellett az ott élő emberek területhasználati módjai is tovább differenciálták. Az árterület erdői elsősorban az állattartás bázisai voltak, és csak másodsorban volt jelentősége a fahaszonnak. A legelőerdő olyan, magas biodiverzitású antropogén formáció, mely sem magvetéssel, sem erdőirtással nem hozható létre, hanem a terület tartós és célirányos gondozását igényli, folyamatos legeltetéssel, a fiatal fák védelmével, a terület tisztításával (elhullott ágak felszedése, egyes cserjék irtása). Az így kialakult élőhelytípus különlegessége (szépsége és természeti értékei mellett), hogy adott területegységen a legtartalmasabb táplálékot adja az állatoknak.²²

A Duna-ágak menti árterületeken a legeltetés még a szövetkezetek idején is folyt, azok leépülésével, majd megszűnésével, illetve a falusi életmód átalakulásával összefüggésben tűntek el a csordák is. *„Azelőtt gyönyörű volt, az egész erdőket itt mind legeltették. Ott gyom nem volt egész le Sülíg. Kinn voltam az állatokkal. A JRD-nek az állatait úgy úsztattuk át, aztán ott olyan tiszta volt minden, hogy nem volt ilyen vad csollán²³ vagy valami.”* (Bodak, T.L.) A már nem kaszált és nem legeltetett erdők a helyben élők szemében gondozatlanná váltak. *„Csollán az rengeteg van... olyan dzsungel az erdő alja. Nem lehet elmenni rajta. Régebben olyan volt, mind a fű. Tiszta fű volt, mer legelték. Ott volt a rengeteg liba, a sok ló, a sok üsző.”* (Bodak, T.Z.) A legeltető állattartás helyett a nagyüzemi, istállózó állattartás vette át a szerepet az Új-Duna északi oldalán, ahol a termelők már nem helybeliek, *„a dánok disznókat tenyésztettek, teheneiket már nem tartják.”* (Bős, A.J.)

Nem csupán az erdők, hanem a rétek társulásai is megváltoznak, ahogy a művelési forma megszűnt. *„A virágos rét a töltés mellett. Amikor jött a májusi kaszálás, az olyan volt, hogy olyan már nincsen többet. Azok valahogy kipusztultak és más növények vannak. A hóvirágok, meg a sok réti virág.”* (Felbár, F.I.)

Az erdők alatti hóvirágtövek kipusztulásában az erdőgazdálkodásnak is része van. A tarvágás utáni, bulldózerekkel történő talaj-előkészítés során gyökereket, ágakat a földdel egybeforgatva azt a közelben lévő mélyebb területekre – ágvizekbe, laposokba – tolják és szétgyengetik, mely folyamatsorral egyszerre két élőhelytípust tesznek tönkre.²⁴ A helyi emlékezetben a hóvirág, mely száz hektárokon olyan sűrűségben élt,

²² L. Andrásfalvy 2009, 18. p.

²³ csalán

²⁴ Az ártéri ligeterdők megmentését célzó projektet ismertető kiadvány erről a gyakorlatról már múlt időben ír, az interjúk során azonban még jelen idejű történetekként került elő.

hogy „kaszálni lehetett”, kiemelt helyen szerepel, nem csupán szépsége miatt, szedése és értékesítése több településen is kiegészítő jövedelemforrás volt a vízlépcső megépítéséig (például Szemeten, Gútoron, Somorján, Bodakon). *„Hajaj minékünk a hóvirág! A családunk a hóvirágszedésről egy regényt tud írni.”* – És valóban, regénybe vagy filmbe illő történetek bukkannak fel... *„Ez olyan volt, mint amit említettem, hogy amikor a gazda kiengedte a jószágokat, akkor kiment a tehén, és ahogy összegyűl a csorda a faluban. Mink meg úgy voltunk, hogy reggel 9 óra fele – mer mindenki szabadságult, az egész barát, család, s akkor 9 órakor nyíltak a kapuk és gyöttek. Onnan jött keresztanyám, onnan jött ez, onnan jött az. A templom előtt, mikor már megyünk föl a töltésre és megyünk ki a kövezésekre, átmegyünk a szép erdőn, elérjük az Első kövezést, Sima kövezést. Ebbe a tölcsérben itt találkoztunk. S mindenfelől jöttek emberek. Aztán az erdőbe együtt mentünk ki. Ez éppen olyan, mint ahogy a tehenek mentek ki. Találkoztunk, aztán mentünk. Éneköltünk.”* (Gútor, P.L.). Az említett hóvirágmezők felett ma a körtvélyesi üzemvíztározó tó vize hullámzik. A erdők haszna volt továbbá a földiszeder is, melyből bort készítettek, s mely növény termésterülete mára szintén töredékre csökkent. *„Földiszeder mindenhol mennyi volt, kosarakkal, kannákkal jártunk szedni. Rengeteg volt. Eltűnt. Most már csak itt volt. Az annyira gazdagon termett, mint ha az lett volna a fő dolog az erdőben. Az úgy működött, ha kiment az anya a két gyerekkel, akkor a gyerekek egy-egy kandli,²⁵ olyan 2 literes, az anya meg a kannába, 8-10 liter.”* (Baka, D.F.)

A helyben élők a vizes élőhelyek, s ezáltal a vizes élőhelyeken honos fák pusztulásáról számolnak be. *„Az erdők is mennek tönkre, hejába, nincs az a vízkeringés, mint ami valamikor a Dunáról megvolt. Megvoltak azok az áradások, bement az erdő alá a víz, tartotta azt a nedvességet, most kiszárad minden erdő. Tönkremegy minden, lassan itt már nem lesz erdő sehol. [...] Megbetegedtek a fák, nincs talajvíz. Valamikor nem voltak beteg fák. Most megbetegesznek. Tetvet kapnak, gombát.”* (Vajka, N.L.) *„A mi kis erdőnkben, ami megmaradt itt Gútornak, abban az összes szilfa és égerfa²⁶ kiszáradt.”* (Gútor, B.Cs.) A fák száradása nem egyenlő mértékben jelentkezik a területen, a talajvízszint változó mértékben csökkent. A szigeten, Doborgaz és Vajka területein például erősebben, mint Bodak közelében. Az ágvizek felduzzasztása nagyban hozzájárult ahhoz, hogy csökkentse pusztulásuk mértékét, és az utóbbi évek természetvédelmi projektjei is a ligeterdők védelmét szolgálják.²⁷ Több-kevesebb sikerrel, ugyanis azokat az erdőket, melyek az építkezést (a vízlépcső megépítésével minimum 2500 hektár ligeterdő tűnt el) és a terület száradását túlélték, ma a nyereségorientált erdőgazdálko-

25 vizeskanna

26 jelentése: égerfa

27 L. Vadon a Dunán, egy projekt az ártéri ligeterdők megmentéséért; Duna menti madárpopulációk védelme. A terület védetté nyilvánítása már a hatvanas években tervben volt, majd az erőmű építése miatt a védettséget az építkezés befejezését követő időszakra halasztották. Bár valószínűleg annak sem lett volna komolyabb súlya, ha korábban döntenek róla, hisz például a Gútor melletti Kormorán-sziget már akkor védett volt, mégis *elbágerozták*. A terület egésze ma többszörös természetvédelmi oltalom alatt áll.

dás teszi tönkre. A több hektáros tarvágásokkal dolgozó területkezelés során a „letisztított” terepre többségében nem honos fafajok, hanem nemesített nyárfaültetvények kerülnek, mely *„olyan, mint a kukoricatábla”*. (Bodak, Á.P.) A monokultúrás táblákon a szigorú, sűrű sorokban ültetett fák törzse gyorsan nő, egyenesek, elágazásuk alig van, és 20-40 év elteltével letermelhetőek. Régen itt *„tölgyesek voltak, most már nincs tölgy az egész vajkai kataszterben.”* (Vajka, B.D.) *„Már csak egy-két olyan fa van, ami a régi időből megmaradt. Talán az Ispányos partján. Itt ami mérvadó volt, a kőris, tölgy, juhar, fűzfa, hazai nyár.”* (Bős, E.S.)

Az egykori erdőket és erdőgazdálkodást a mainál fejlettebbnek írják le a helyiek, ahol a kézi munkának jóval nagyobb szerepe volt, mint ma. *„Valamikor voltak erdőmunkások, napirenden jártak, kapálták. Most olyan gyom van, hogy nem látod a fát. Van két méter gyom. Olyan világ van, hogy elülteti, de tovább nincs, gyere kolbász és megesszlek. Nem értenek hozzá. Régen kikaszálták a tövét és kapálták.”* (Vajka, N.L.) A nem megfelelően kezelt és degradált vagy mesterségesen kialakított társulások védekező képessége csekély, így azután tömegesen jelennek meg az invazív fajok (aranyvessző, bálványfa) vagy a bodza és csalán. Sokan idézik vissza azokat az időket, amikor az állami erdészetnél kaptak munkát, akár már gyerekként. Az erdészet ma alig foglalkoztat helybelieket. *„Régen fűrész, döntötték, nagyon sok erdészeti munkás volt, itt a faluból is, most már senki. [...] Az autó, ami elszállítja a fát az végig az úton marad. Két ember két autó elég. Vagy három ember.”* (Baka, P.E.)

Az egykori emlékezetes, több száz éves fák közül több tűnt el az utóbbi ötven év során, mint a megelőző évszázadok alatt. Ilyen öreg, úgynevezett *magfákból*²⁸ több is ismert volt, például a Baka határában levő Dékányban állt öt olyan fa, amikről úgy tartották, hogy még Mátyás király is látta őket. Csóka István erdészháza közelében voltak, az öreg Csóka az elbeszélések szerint az egyik fa odújában tartotta a disznóját, akkora odú volt benne ugyanis, hogy elég volt annak bejáratát elrekesztenie számára. A fák közül mára csak egy maradt életben, tavalyl még hajtott egy ága. Rác Péter ornitológus korabeli feljegyzései nyomán mesélt egy Somorja hajdani árterületén állt fekete nyárfáról, mely mellmagasságban mért kerülete 1979-ben 8 m 50 cm volt. Közepén villám ütötte odú, a legszélesebb részén 2 m 30 cm széles volt – az elbeszélés szerint egy Trabant szinte be is fért az üregbe. A tározó építésekor, noha próbálták, nem sikerült kivágni, ezért buldózerrel hasogatták szét...

Eddig nem kapott komolyabb figyelmet az egykori ártérben élő gyümölcsfák eltűnése, hol drasztikus, hol fokozatos kipusztulása. A kutatás során érintett települések közül Gútor környékén voltak a legnagyobb gyümölcsösök, de az ártérben elszórtan vagy kisebb csoportokban álló gyümölcsfákra minden településen emlékeznek. *„Mindenféle gyümölcsfa, gyönyörű termések. Ezt az erdőt megöntötte a víz, vagy ha nem is, közel volt a talajvíz. Olyan almafák voltak, hogy most van mindenféle, olyan csodaalmákat nemesítenek. Akkor nem nemesítettek, azok olyan saját nevelésű fák voltak.”* (Gútor,

²⁸ A megnevezés nem általánosan ismert és használt, jelentése változó. Bodak határában az erdészház mellett ma is álló és élő legidősebb fát ma is magfának hívják a helyiek.

B.L.) „*Öregapámnak volt gyümölcsöse. Legelők, gyümölcsösök. Az államosítás előtt ezek mind maszek részek voltak. Legelők közt, az erdők szélén, az erdők bejáratánál voltak a gyümölcsösök. Nem bekerített, szabadon volt. Azért voltak ezek a jó gyümölcsök, amikről beszélünk, mert nem köllött permetezni, nem köllött semmi, csak kimentünk. Mikor gyerekek voltunk, ezek már államiak voltak, de megvolt a mi időnk alatt is. Mink is jártunk oda diót szedni, leverni, istenem, mennyi dió volt a Szigeten. Alma. Rengeteg almát szedtünk öregapám gyümölcsösiben, amit mondott, hogy az övé volt.*” (Gútor, G.J.) A természetes ártéri erdők melletti gyümölcsfák vagy gyümölcsösök egészsége és a termés bősége nem műltszépítő alaptalan emlékkép, hanem az adott mikroklíma és a helyileg adaptálódott tájfajta ma már többször igazolt önszabályozó ökológiai rendszerének eredménye volt. Egyetlen nehézsége volt a betakarításnak, hogy a fák igen magasra nőttek. Mára elvéve látunk még egyet-kettőt a régi tájfajtaiból, hiszen egy részük az üzemvíztározó tó alá került, de érintette őket a területek kiszáradása és a fakivágások sora is. Felmérésük és oltványaik megőrzése fontos feladat lenne. „*Volt egy nyári alma is, fehér, gyönyörű fehér. Csöcsalmának hívtuk. S akkor volt még ott nekünk egy piros almánk, a belseje volt piros. Meg a koszos alma, ami olyan volt, mint a bőralma, téli alma, tárolható. Olyan almák máma már nincsenek. Sokfajta alma volt, és mind tökéletes alma volt.*” (Gútor, B.L.) „*Nekünk 3 méteren volt a talajvíz, amíg nem volt erőmű. Addig a fagyókerek lementek, alulról szívták a nedvességet. S addig volt nekünk gyümölcsfánk, 100-200 évet éltek. Amióta nincs talajvízünk, a gyökerek fönt vannak, a föld szintjen, a díófáé is, csak azt a vizet kapják, az esővizet, ezáltal kiszáradnak a fák. Kipusztultak a fák. Mondjuk az almafák, a kertben. Nagyon érezzük.*” (Gútor, B.L.) A hagyományos tájfajta külön gondozást nem igényeltek, kiváló ízűket és tulajdonságaikat máig emlegetik.

Felbáron a szövetkezet által telepített 15 hektáros jól termő gyümölcsöst kellett kivágni. „*Mikor megépítették [a vízerőművet], utána kiszáradtak a gyümölcsösök. Nekünk, a szövetkezetnek volt itt 15 hektáros gyümölcsöse. Mert annyira lecsökkent a talajvíz, hogy elment 3 és fél méter mélyre, ahová a fának a gyökere már nem tudott lemenni. Egyik évről a másikra nem tud miből élni, esetleg csak ha a eső. A csatorna előtt a talajvíz 50-60 centin volt, máshol egy méter, a legtöbb a másfél méter, abból lett a 3-3 és fél méter mély. Ha ezt a részt veszem, a Fölső-Csallóköz, Böstől Pozsonyig, valamikor itt volt a legjobb termés.*” (Felbár, G.Á.)

Településenként változó, hol milyen mértékben csökkent a talajvízszint. A hajdani árvi- zek idején a települések belterületén és a pincékben megjelenő talajvíz elmaradását örömmel fogadták, a talajvízszint általános lecsökkenését viszont káros következmény- ként élték meg. „*'92-ben sokan víz nélkül maradtak itt. Nem volt ivóvíz*” (Vajka, V.A.), a házi kutakat több településen is mélyebbre kellett ásni. A talajvízszint tekintetében egy művi- leg előállított rendszer jött létre, ahol az alig függ már a Duna valódi vízállásától: „*ez csak olyan, mint egy teknő, nincs nyomás a talajvízre, csak elfolyik, nincs cirkuláció, a filtráció megszűnik*”. (Felbár, G.Á.) Meg kell jegyezni azonban, hogy egyes települése- ken már a vízlépcső építése előtt megkezdődött a talajvízszint csökkenése a Duna bevágódása, illetve az elvezető csatornák építése miatt. A szántóföldi növénytermesz- tés egyre nagyobb tért foglalt, már nem csak a mentett oldalon, hanem a hullámtérben is, míg azt megelőzően csupán a magasabban fekvő területekre vetettek. „*'68-70 az*

egész határ vízben volt, aztán csináltak kanálisokat és elvitte. Itt nemigen volt vetés azelőtt, csak a dombján. Most már az egész határban kanálisok vannak. Aztán elvették a jó termőföldeket, mert csinálták ezt a teknyőt.” (Bodak, T.L.) A talajvíz szintje természetesen a mezőgazdasági növények termésátlagát is befolyásolja. „A kukoricatermő vidékből nem tudjuk, hogy mi lesz, mer a gyökere nem megy le 4 métert. Ha nem kap esővizet, mint tavaly, akkor nincs termés. Ez nem csak nálunk probléma, az egész sávban.” (Keszölcés, K.P.)

A talajvízszint csökkenésére néhány példa: Gútoron, ahol három méter mélyen volt már a vízlépcső építése előtt is, most „nyolc-tíz méteren van a talajvíz. A kutaknak le kell menni olyan tizenkét méterre. Tizenhárom méter cső van most lenn, még az erőmű előtt vertem le, hatalmas nagy pumpa van rajta, és ha megy 15 percet, kiszívja a vizet, ami körülötte van, és köll várni, tíz percet, hogy visszacsurogjon”. (Gútor, B.L.) Felbáron 50-60 cm-ről süllyedt három és fél méterre, Keszölcésen az elmondások szerint egy méterről négy méterre. Bősön „1960-ban 80 centin volt a szülői háznál, aztán 1989-ben, mikor ugyanott építkeztünk, már négy métert esett”. (Bős, E.S.) „2017-ben a kút-fúrók azt mondták nekem, hogy 6 métertől kezdődik, s én 19 méter kutat vertem le.” (Bős, A.J.)

2.7. Vad- és halállomány

Az állatvilág összetételét elsősorban az életterük felszabdálása, másrészt ezzel összefüggésben a természetes, mozaikos tájszerkezet megszűnése változtatta meg. Az üzemvíz-csatorna drasztikus határt húzva, alapvetően elkülöníti a csatorna egyik, illetve másik oldalára került területeket. A tájmintázatban ökológiai gátakat jelentenek ezen kívül a szántók, a telepített erdők, a tartósan kiszáradt morotvák és a degradált gyepek is.

A vadállomány változásáról elsősorban a helyben élő vadászokat kérdeztem, akik tapasztalataik alapján legpontosabban ismerhetik a folyamatokat. „A vízerőmű építésénél nem gondoltak arra, hogy megváltoztatják a vadállományt. Itt az apróvad eltűnt. Azok a mocsarak, ahol a nyúl meg a fácánok ittak, a kis laposokban, az eltűnt. Már nem találtak elég megfelelő olyan területet, ahol ők túléljenek. A kis erdőkben voltak megbújva. A fogoly eltűnt tisztára. Ez, amit okoztak a kinti határban, ez megváltoztatott mindent. Betöltötték a laposokat és elkezdődött az a művelési forma, amikor nagy területeken ugyanazt termesztik. Ez az apróvadnak nem passzolt. Ahogy voltak erdők korábban, az megszakította, de most ha kiirtották, [...] most kopár. Ez gyönyörű volt. Apám erdész volt, s vadászgazda is volt itten, jártam vele vadászni, itt erdő erdőt ért. Egyikből kimentünk, másikba bele, itt laposok, abba még víz volt, abba lehetett csónakázni, vadkacsák szálltak le. Itt nagyon sok tó volt, Pap-laposnak is hívnak egy területet, az egy óriási nagy terület, ahol laposabb volt, ha sok csapadék volt, ott állt a víz, vagy a talajvíz, hogyha a Duna ingadozott, az is fölgyött benne, úgyhogy évente ott többször megmozdult a víz, s az állatoknak nagyon jó volt. [...] Most őz van, kevés nyúl van, van fácán – mutatkozik most már, és vaddisznó, szarvas nincs. Az csak a túloldalon, amit mondtam, hogy elvesztettünk területet. Szarvas itt korábban sem volt. Nem. Ő a Nagy-Duna melletti erdőben és Dunán, jobban a magyarországi részeken. Magyarországon ott tudom, hogy védett terület, ott nem is vadászták, és nagyon jó volt, mert ott tudott szaporodni, és bővült a vadállomány.” (Felbár, F.I.)

A két víz közti területen élő vadász ekképp írja le a változásokat: „Más volt, mert más volt a határ. Itt nyúl volt, fácán volt, volt fogoly, de most fácán ott sincs, ahol nem volt hidrocentrál csinálva. Itt fácán már egyáltalán nincs, itt-ott, egy-egy, ha erdőben, este, ha ülök a lesen, akkor hallok, hogy itt-ott véletlenül valamilyen kakas ágazik fel a bokorra éjjelre. Fürjek, valamikor voltak még a foglyok, én még a hetvenes években vadásztam fogolyra. Az nem csak itt veszett ki, hanem kivészett mindenhol. Fácán ott benn, ahol nincs hidrocentrál, Galánta, Szenc, ott is csak a fele van. Fácán kivészett, nyúl szintén, őz csak a fele van vagy még annyi sem [...] Volt határ, most már nincs határunk. Ugyi itt van a Duna, egyik töltés, s itt van a másik töltés. S ez kevés életterület arra, hogy fel tudjon szaporodni. Kicsi. Nincsenek ilyen lígetek, erdőcskék a határban, mint amik voltak valamikor. Az őznek az nagyon fontos, hogy legyen. Erdőben, ami van, mire felszaporodik, jön egy nagy árvíz, a kilencven százaléka nem éli túl.” (Bodak, T.Z.)

A vízerőmű építése előtt már a legeltető állattartás visszaszorulása is hatással volt a vadállományra. Míg a szigetek és más ártéri legelők nagyobb részét a falubeliek háziállatai (libák, kacsák, tehenek, lovak) legelték, elmondásuk szerint a vadállomány szűkebb területen élt. „Akkor nem volt szarvas, nem volt itt vaddisznó, míg a tehenek meg a libák kinn voltak az erdőben, addig szarvas itt nem volt. Aztán mikor behajtották, akkor decemberben már Magyarországról jöttek át. Mer volt egy Senki-szigetnek híttuk, de azt is már kibágerozták, benne volt a Nagy-Dunában, ilyen nádas volt, abban szoktak megállni a szarvasok, aztán ha tudtuk, hogy ott vannak, körbeálltuk, körbefogtuk, meghajtottuk no, s levadászták őket. De az erdőben nem tudott megmaradni, mer ilyen sima volt az alja. A vaddisznónak is köll a dzsungel, mer a fűben nem tud elbújni. Az első vaddisznót '72-ben vagy '74-ben lötték Sülben, addig itt vaddisznó nem volt, senki nem látott.” (Bodak, T.Z.)

A két terület összehasonlítása egy Vajkán és Keszölcésen is járatos vadásztól: „A vadaknak a természetes migrálása megszűnt. Már nem közlekednek a szarvasok befelé meg kifelé, hanem beszorultak a szigetre, illetve Magyarország felé mozognak. Itt a belső részen [az üzemvízcsatornától északra] például csak őzek maradtak, ahol most vagyunk. Mi mondjuk azt, hogy belső, mert hát... A szigeten van mindenféle vad, őz, szarvas, vaddisznó. Ott az apróvad kevés, mert sok a vaddisznó és kiszorítja. Itt nálunk egész Dunaszerdahelyig, még Gútortól föl itt, lefelé, meg Bős alá, itt nincs vaddisznó. Néha bebolyog, itt is láttunk egyet. Én Fölbáron vadászok, 15 év alatt egyet láttunk. Itt van apróvad, de abból is kevés. A természetes területe meg lett bolygatva. Például itt volt a falu mögött egy kimondott nyúl vadászó terület. Itt, ha vadásztak, akkor évente 500 nyulat megölttek. Most ha látunk 3 nyulat, akkor örülünk, hogy jó, láttunk 3 nyulat.” (Keszölcés, K.P.)

A vaddisznó megjelenéséről és az apróvad eltűnéséről megoszlanak a vélemények. Van, aki úgy meséli Somorján, hogy a hatvanas évek elején egy nagyobb árvíz hozta a vaddisznókat a Kárpátokból, más a legelőerdők elbozotosodásával magyarázza megjelenésüket. A nyúl-, fácán- és fogolyállomány megcsappanásáért az életterük beszűkülését és a nagyüzemi mezőgazdaság módszereit is felelőssé teszik, elsősorban a gépesítést és a vegyszerhasználatot. „A napraforgót lepermetezték, a nyulaknak meg kihullott a szőre, meztelenül szaladgáltak.” (Bős, A.J.) „A barátom Bacsfán dolgozott, ahol vették át a herét. Éjjel vágták, és csurgott a vér a heréből. Mert az a szegény állat aheyyett, hogy elfutna, meglapul. A kombájnok ledarálták a nyulat, a fácánt, a mindent. Itt

ment tönkre az állomány, nem a vadászat miatt. Nem menekül, hanem megsunyik. Ösztöne, hogy összehúzza magát.” (Somorja, N.Á.) „Mikor a kukoricát permetezték, a fácánok elfosták a tojást hártájában. Nem volt benne mész. Gondoljuk, hogy attól.” (Csallóköznádasd, C.F.) Egnapi hajtásos nyúl vadászat eredménye „egy traktor vlecska²⁹ nyulacska” volt, 400 nyulat löni egy nap nem volt ritkaság, és „mindig visszanyerte az állományát”. Az állomány csökkenéséért okolják a megváltozott termény összetételt is, azelőtt „a cukorrépában aranyéletük volt”, eltűntek a rétek, „mindent beszántanak, ahol búvóhelye volt a vadaknak”.

A felduzzasztott ágvízrendszer a hódok paradicsoma lett, és az erdőgazdaságot követően a legtöbb kárt teszik a faállományban. Nagyarányú jelenlétüket a helyben élők egyöntetűen károsnak tartják, és a természetvédelem felé kritikusak, amiért védettséjük okán ennyire elszaporodhattak. „A hódok mindent kirágnak, azt meg védik. Legyen az a féreg, de nem millió.” (Vajka, N.L.) „Most vannak ezek a hódok, ezek csinálnak olyan kárt. Olyan vastag fákat kidöntnek, vagy ha nem is dönti ki, de körberágja és kiszárad. Régen nem volt egy sem. Mikor gyerek voltam, nem lehetett látni egyet sem. Most ha evez valaki, a ladikra vág olyant, hogy megrezzen az ember.” (Bodak, T.L.) A nutria szintén újonnan megjelent faj, többen úgy tartják, hogy a nyolcvanas években a környéken prémjéért tartott állatok közül engedtek néhányat szabadon gazdáik, és így szaporodtak el.

A vízjárta területek visszaszorulásával az esti békakoncertek egyre több helyen elmaradnak. „Békát nem is igen lehet látni. Régen a faluvégen olyan ének volt, olyan gyönyörű volt.” (Bodak, T.L.) „Na még ez is eltűnt, egy békát nem lehet hallani. Itt borzasztó sok volt. Tudja milyen gyönyörű volt azt este hallgatni? Koncert volt. Itt a töltés mellett ment egy ágvíz. Nagy széles ágvíz egész föl, az tele volt békával. Azt este olyan jó volt hallgatni, eltűntek, most, hogy az erőmű lett.” (Gútor, B.L.)

A változási folyamat a madárvilágot is érintette, számos faj eltűnt, vagy egyedszámuk lecsökkent. Ennek oka sokrétű, része az őshonos fafajok drasztikus kiszorulása, az öreg, odvas fák kivágása, az erdők egy részének kiszáradása, a korábbi nagyterületű legelők felhagyása, a víz partformáló munkájának megszűnése, egyszóval növényirtások és felszínformák eltűnése és egyáltalán az egész ökológiai rendszer átalakulása, beleértve a helyi emberek természetformáló munkáját (legeltetés, kaszálás, erdőlés stb.) is. Lecsökkent az odűfészkelő madarak száma, valamint szinte teljesen eltűnt a fekete gölya, a barna kánya, a partifecske és még sorolhatnánk. „Őshonos, öreg, vastag törzsű fákból több tízszerese a madarak száma. A kommunista nyárfákba nem fészkelnek. Nem szeretik.” (Bős, E.S.) A helyieket kérdezve nem az eltűnt fajok pontos leírását kapjuk, hanem többen is a madárhangok hiányát vagy megváltozását említik – mintha mindenképp kevesebb lenne, és a madárvilág általános szegényedését érzékelik. A fajtaváltozás is megfigyelhető, hiszen a vízfelületek jellege megváltozott. Gútor közelében az egykori, védett Kormorán-szigetet elbontották a vízlépcső miatt, cserébe egy

mű madárszigetet építettek később, „*azt ha megközelíti az ember csónakkal, úgy érezheti magát, mint egy Hitchcock-filmben, annyi madár repül fel*”. (Somorja, K.D.) Valóban sok madár lakja, de a fajösszetételük más, mint az eredeti szigeten, például olyan új sirályfaj is feltűnt, mely a tengereken honos.

A vadászok saját területükről pontosabb képet adnak: „*Ha most nem volna vaddisznó, akkor volna rengeteg vadkacsa. De nincs vadkacsa, mer nem tud fészkelni. Valamikor az erdőknek a széle mindenhol botlófa volt. Fűzfákat meghagyták, és olyan 5-6 évenként a koronáját levágták. Ott szoktak a vadkacsák költeni. De ezek a fák nincsenek, kénytelen a földön költeni. A vaddisznó meg megzabál mindent. [...] Annyi volt a fácán az erdőbe, mint a dög, de most azért nincs. Olyan volt, mint a tyúkfalom, főleg Malmosin, az olyan jó sűrű bukros volt. Rengeteg fácán volt. Mamát megkérdeztem, hogy mennyit hozzak pénteken, ígértél valakinek? Mert minden este tudtam volna 15-öt lőni. Azt monda, három kell, akkor lőttem hármat, hazahoztam. Mélyhűtők nem voltak akkor még, és mindég lehetett frisset hozni. [...] Kácsa rengeteg volt. Volt olyan este, hogy lőttem 15-20 kácsát. [...] Voltak vadlibák is. Van még most is, csak amióta megcsinálták ezt a Új-Dunát, azóta megváltozott a húzásuk, mer mindég a Duna hegyett³⁰ húztak. És most a fene tudja, itt-ott hallom, hogy megy egy-egy sereg. Alulról jöttek mindég felfelé. Mindég az Alsó-szigetbe volt egy jó hely, meg ott az Öreg-Duna partján, akárhol ha leállt az ember, ha volt egy jó kutya, aki kihúzza, akkor ott lehetett libát lőni. Volt olyan este, hogy lőttem hetet-nyolcat. Korábban a Nagy-Duna felett, meg itt a szigetek hegyett. Volt két hely Bodakon, a Tamalikusnál ősszel mindig kiapadt egy marha nagy zátony, ott éjjelre megálltak, leszálltak, és a Jakab meg a Pörkútt között, ott is volt, kiapadt mindég egy ilyen nagy köves zátony, megálltak a libák pihenni. Aztán onnan mentek ki a határba legelni a vetésre. Mióta megvan a Új-Duna, nincs liba.*” (Bodak, T.Z.)

Az elbeszélések a vízerőmű építése előtti halbőségről szólnak folyókban, laposokban egyaránt, melyet gyakorlatilag teljesen átalakított a vízfelületek jelentős csökkenése, a korábban összefüggő vízhálózat egyre apróbb részekre szakadozása és a vízdinamika megszűnése. A halbölcsök, ívóhelyek megszűntek. „*Ezelőtt annyi hal volt az erőmű megépítése előtt, én is jártam táplizni, mindenki járt táplizni. Vas szeneslapáttal osztottuk a halat, annyi volt. Ott volt egy ér az Ispányosnál, ott jött be a hal, 20 ember táplizott, és mindenki fogott. Most egy az, hogy már nem szabad, de nincs is mit, mert nincs hal, harmadrészt meg azon a területen már víz sincs egyáltalán.*” (Bős, E.S.) „*Akkor mindenhol volt hal, még a határban is, rengeteg hal volt. Ha volt egy kis pocsolya, akkor abban már halak voltak. Mer nagyvízkor ugye előntött mindent, s akkor benn maradtak azok a halak. Most már az nincs. Mer olyan kisebbeket be is töltöttek, csak éppen az ágvizek vannak.*” (Bodak, M.I.)

„*Mióta a monstrum megépült, a halak nem tudnak bejönni, elívni. Az Új-Dunába be tudnak menni, de ott nem tudnak elívni. Az első években a szegény halak meg voltak bolondulva, a lenti részen, az alvízcsatornában a sziklákon ívtak el. Vastagon volt a sziklákon az ikra. Itt milliárd dévér, mind a sziklákon ívtak el. Egy-két évig még így volt,*

30 jelentése: felett

de abból nem lett kishal, mert annyira ingadozik ott a vízszint.” (Bős, E.S.) „Az erőmű előtt normálisan elváltak, de megmondom őszintén, hogy most már az sincs, hogy hol. Ott a gyomba vagy nádba már meg sem lehet látni őket. Régen az erdőnek a szélínel volt olyan homokos, és ottan ficsitültek.³¹ Most már nem is látni, hogyha ívnek. [...] Mióta nem jön be a Nagy-Dunáról a víz, azóta nincs halunk. Én járok Dunára, de most nem létezik elkapni keszegöt, hogy ficsitülnek. Egyet, hogyha fog az ember, akkor lássa, hogy már ikrás. De hogy hun vannak? Abba az időbe szétverték a nádat a halak, annyi volt. Bukácoltak. Egyet tudtam elkapni kézzel, ötkilós volt. Ott voltak a nádba, abba ívtak.” (Bodak, T.L.) „Megvan a halállomány, csak nem itt nálunk, mert ott van az összes hal, ahol a hajók járnak, de ott meg nem engednek halászni. Itt is volna, ha be tudna gyönni a Dunáról, de nem tud begyönni. Elzárták valamikor. Meg lement a víz. Lement úgy, hogy sokkal lejjebb van, mint ez a rész.” (Vajka, N.L.)

Az ágvizekben a halállomány összetétele is módosult. Harcsa több van, mint azelőtt, a süllő szinte eltűnt, csuka is van, ám kevesebb, pontyból főként a telepített van, az általuk dunai pontynak hívottból viszont alig van már az ágvizekben. „Dévérből van, jászbul van, keszeg, tomol, csak kevesebb van, mint abba az időbe, mert akkor mindenhol lehetett fogni. Táplival annyit fogtunk, de most meg már keveset. Meg nem is lehet fogni, olyan tilalom van. Amikor volt az áradás, akkor ott azokba a tókba mindehnyit belement, ott ponty maradt, csuka maradt, kosárral lepegettünk.” (Bodak, T.L.) „Régen sok volt a süllő, csuka, ponty, ezek rengeteg volt, keszeg, tomol, márna, rengeteg voltak. Akkor harcsa nem volt, most meg harcsa van.” (Bodak, N.N.)

Az ágvízrendszer a vízellátást a Doborgaz melletti befolyónál kapja, ahol a víz nagyobb része egy néhány éve épült erőműn folyik át, melyen a halak nem képesek átjutni, így csupán telepítés által kerülnek az ágvizekbe. „Telepítsük (2002-től itt horgász elnök vagyok), minden évben telepítsük a Dunát. Muszáj, mert nincs természetes szaporulat. Minden évben a telepítésnél itt vagyok. Olyan 80–120 mázsa ponty bekerül, akkor telepítsük az őshonosokat, a csukát, süllőt. Csukából már az olyan 40-50 centiseket.” (Bős, E.S.)

A halfogás régi módjairól rengeteg történetet lehet gyűjteni, halat fogni és fogyasztani a mindennapi élet része volt. A hivatásos, egy-egy folyamrészt bérlő vagy később az állami halászok kerítőhálóval dolgoztak, ami mellett a falubeliek saját fogyasztásra történő halászata megengedett és elfogadott gyakorlat volt, és számtalan halfogási technikával éltek. Halat boltban nem vettek, mindenki rokonságában vagy szomszédságában volt, aki fogott, és a zsákmányt megosztották. „Annyi csuka volt, minden volt. Anyánk: »Jajj már ne hozzatok! Nincs zsír!« Nem volt zsír. Egy disznót öltünk, há miből sütöttük volna. Meg akkor az olaj is, hogy volt is, de nem is volt. Volt, de nekünk nem volt rá pénz.” (Csallóköznádasd, C.F.)

A ma élő idősebb generáció még gyerekkorában tanult halat fogni, a határban való gyermekjátékok egyik formájaként, lényegében nem sokkal a járnai tanulás után. Sokszor kis táplit készítettek nekik, amit maguk is fel tudtak emelni. Mára a halászat-

31 a magukat vízből ki-kivető, vízbe visszacsobbanó halak játékos csapkodása

hoz tartozó eszközök nagyrészt a padlásokra költöztek, az őket övező kultúrával együtt. A vízlépcső megépítésével nemcsak a halak tűntek el, hanem velük együtt egy egész halászati kultúra is kiveszőben van, illetve illegálisba szorult.

A természeti környezet és annak vadállománya összességében az emlékeikben úgy él, mint egy élő éléskamra, ahonnan igényeik szerint bármikor vehettek ki friss élelmet, frissebbet, mintha hűtőszekrényben tartották volna. Annyi halat vittek haza, amennyit megevettek vagy szétoztottak, annyi fácánt lőttek, amennyit az asszony otthon kért.

3. „Akiből csak a föld nyomja ki a halászatot/rapsickodást”³²

„Én nem tudom, más meg tudja-e enni úgy a halat, mint a szigeten az a bácsi. A Matula bácsi. Még a szemét meg a belit se vette ki. Mink még úgy nem próbáltuk.” (Csallóköznádasd, C.F.)

A csallóközi ember mindig fogott halat. A történelem sok fordulatot hozott, országhatárokat húztak, Dunát szabályoztak, deportáltak, konfiskáltak, szövetkezetesítettek, rendszert váltottak, de olyat még nem éltek meg, hogy ne lehetett volna halat fogni.

A Duna vízének átterelése óta azonban az ágvizekben a halállomány az azt megelőző töredékre csökkent, az itt élő halak többsége már telepített, és a halfogás módjára részletes szabályozás vonatkozik. A hajdani halászati kultúra mára a kontroll egyre szűkülő réseiben élő/túlélő szokás- és magatartásrendszer, ami folyamatos találatekonyságot és leleményességet kíván. Halászt a vizeken ma nem lehet látni, hiszen halászni tilos, ám hálót kötni lehet, sokan kötnek is, és aki köt, szívesen megmutatja „ez az én téli munkám”. Keszeget, pontyot vagy csukamáját sütni a vendégnek sem tilos, és boltba sem kell menni halért hozzá.

Szinte minden családban vagy szomszédságban volt, aki járt a Dunára halászni – többségében nem eladásra fogtak halat,³³ hanem családi fogyasztásra, ha volt bőven hal, akkor a kisebbeket a baromfi vagy a disznó kapta. *„Olyan nap nem volt, hogy ne ettünk volna halat.”* Ha munka után valaki még kiment halászni, vacsorára biztosan tudott hazavinni. De nem csak a halért fogtak halat, hanem virtus és élvezet is volt. *„Ősszel kosaraztunk,³⁴ az egész csapat. Volt egy ladik, abba fogtuk a halakot, többiek meg benne álltunk a vízben csípőig októberben. Vittük a száraz ruhát. Olyan virtusból.”* (Bős, A.J.) *„Nekem a volt a minden, hogy hazajöttem, ettem, aztán fogtam a táplít és mentem. [...] Előre kis táplim volt gyerekkoromban, már 5-6 évesen.”* (Bodak, T.L.) *„A királyréti Hótt-Dunán hányszor lemerültünk. Le szoktuk rakni a csökre vagy a partra az óráinkat, aztán csodálkoztam, hogy a haver elfelejtette kitenni. Még a bukszáját is elfelej-*

32 Az idézett mondatot azokra mondják, akiknek ma is a vérében van a halászat és semmi módon nem lehet eltéríteni őket.

33 A hivatásos halászok kivételével természetesen, akik egy-egy partszakaszt béreltek, vagy később az állami vállalat halász dolgozói.

34 más néven lepegetés, a lepegető vagy a kosár olyan eszköz, amivel a halat lelepek, majd kézzel kifogják

tette, én is az obcsánszkit³⁵ meg mit. Olyan volt az obcsánszki, mint a saláta. Elázott kétszer-háromszor, mit törődtünk mink akkor avval. Be a vízbe és kész. Marhaságbul is, nem csak azért, hogy rá voltunk szorulva. Élvezet volt megfogni a halat. Engem aztán nem érdekelt a hal, megvan na, s jól van.” (Csallóköznádasd, C.F.)

A legnépszerűbb halászati szerszám a tápli nevű emelőháló volt: „a tápli volt az itteni ember Istene.” „A bõsi papot láttam, már idősebb volt, ő is táplizott, letette a ruháját, levetkőzött, elcsudálkoztam, hogy fekete alsónadrágja is volt a papnak.” (Bős, B.I.) „Leengedtük, s aztán húztuk. Ha 500-szor felhúzod egy éjjel, akkor fasza gyerek vagy. Ha van rajta, van rajta, ha nincs rajta, nincs rajta. Csak ösztön. Vagy ha mozgás van, azt esetleg lássa. Csak meghúzom, hogy háha. Mer az a »Háha!«” (Csallóköznádasd, C.F.)

Az erőmű előtti időből a történetek számtalan halfogási módot írnak le, fogtak halat például táplival, dránikkal, kosárral vagy lepegetővel, milinggel, dobóhálóval, vörsével, szigonnyal, ütéssel, csöközéssel,³⁶ horoggal, hurokkal vagy más néven törrel, és a rekesztés különféle módjaival. Gyakori az adott helyzethez való pillanatnyi alkalmazkodás, egészen egyszerű technológiák és tárgyak használata is: „botlófák alatt ott ültünk, pecáztunk, gombostűt megharaptuk és már jöttek is a halak”, „keréktraktor vágásban fogtam a halakat” „úgy halásztunk, hogy a fazekat kivágtuk, ha volt alja, hányszor megvert a szülőm, mert iskola helyett elmentünk.” A legszebbek a kézzel való halfogás leírásai. „Legjobb volt lebuknyi. Buvárkodni. Csöközni. Lemenni megtapogatni a halat, pontyocskát végigsimítani, felhozni, s kész van, ennyi [...] Ha olyan helyre ha lebukol, nem kell, hogy tiszta legyen a víz. Akkor csak a tapintás, kisujjak, evvel. Hozzám ér, már megmondom, milyen hal. A nagy pikkelyes ponty az más, dercés a hasa, a meg szereti, ha a hasa alja meg van simogatva. De a harcsa, csukafélék a meg sima halak, rögtön megérzi, vagy selemhal, hogyan mondják másképp, compó. Szép sárga olyan arany, dundi.” (Csallóköznádasd, C.F.) „Nem látom, érezni köll. Megtapintom, már tudom. Fogtam kézzel hétkilós csukát, benne volt az egykilós süllő. Akkor kapta be.” (Vajka, N.L.)

A halfogástörténetekben a kihívások, a megküzdés szélsőséges esetei (a természettel versenyre kelve) vagy a szórakozás és a felszabadultság élménye (a természet bőségében, szépségében) domborodnak ki. Például halat fogni a jégen vágott lékből kézzel, trikóra vetkőzve, vagy a gyerekek, akik a jégen gyűjtanak tüzet, hogy megszáradjanak a tiltott fürdés után (egyik oldalukat pecsenyére sütve míg másik oldaluk fagyos), vagy ha egy téli, véletlen megmerülés után a keményre fagyott ruhában sikerül élve hazáig gyalogolni. Élmény, ha száz métert haladva, milingezve a ladikból, a fél ladik megtelik, ha a süllők fészkeiből a halakat egymás után lehet kézzel kivenni, ha a „rétre kiúszó pontyok” közül egyet-egyet el lehet kapni, vagy dévérívás idején a táplizók sorában helyet lehet foglalni, és jut mindenkinek hal. „Jött a május, még nem voltak szűnyogok, jött a ívás, itt a volt, hogy a falu kivonult és halat sütött. A leivni vágyó halakat kifogva. Mindenki a Duna-parton sütötte. Itt a bakai ágon már ki köllött korán indul-

35 személyi igazolvány

36 kézzel való halfogás, elsősorban a vízben lévő nagyobb csökök, farönkök alól

nunk, hogy hely legyen. Ha jöttek volna a tótok, elfoglalják a falut, mert kiürült a falu.” (Bős, A.J.)

A régi halfogási módszerek mai alkalmazása orvhalászatnak számít, másrészt ezek közül több azért is veszett ki, mert a víz (és a halak) egykori mozgásához és a maihoz képest összehasonlíthatatlanul gazdagabb halmennyiséghez igazodtak. Szabadabbnak írják le a múltat, néhány koronáért lehetett horgászengedélyt váltani, a „*ladikok sorakoztak a Duna-parton. Tápliztak, és senkinek nem fájt.*” (Vajka, N.L.) „*'60-70-es évek az nagyon szép volt. Meg akkor még lehetett halászni. Azt csinálták apáink, hogy kimentek, táplizgattak, hát most már nem lehet kimenni. Most olyan ellenőrök vannak, hogy engemet is már háromszor megbüntettek. Úgy szerettem a Dunán, de engedélyt meg nem adnak, mert táplira nem lehet. Pedig azt szerettem, leültem a bokorba és táplizgattam. Most már nem lehet. [...] Annyit hajtottak, már elment a kedvem. Meg a sok árulkodás.*” (Bodak, X.Y.) A horgászat és halászat ma erős kontroll alatt van. „*Valahogy leszoktak az emberek erről a halászatról. Egy az, hogy igen erős törvényt is hoztak, most nem úgy van, mint volt valamikor, hogy nyugodtan halásztunk, gyerekek automatikusan halásztak, nem izéltek a csendőrök, mint most. Most kigyön egy gyerek halászni, nincs engedélye, elviszik a csendőrök. Valamikor ilyen nem létezett.*” (Vajka, N.L.) „*Szigorítják a halászatot is, hogy nem szabad, mer most már átvette Zsolna, és Zsolna hordja ide a halakat. Botra úgy horgászni szabad, de meg kell fizetni, meg megvan, hogy mekkorát vihet el, meg hogyan van. Mink ezt sosem csináltuk, mer rapszódottunk. Amennyi hálót raktunk le, sokszor rengeteg halat lehetett fogni. De most már ha valakit megfognak, becsukják.*” (Bodak, X.Y.) A hajdani halászati formák orvhalászatként éltek túl, ám az egyre szigorúbb kontroll miatt valóban mind kevesebben élnek vele. Mikor a táplikat betiltották, egy ideig megint lendületet kapott a hálós halászat, a hálókat úgy tették le, hogy idegen ne vehesse észre. „*Valamikor a hetvenes vagy nyolcvanas években betiltották a kézi táplit. Akkor mindenki elővette a szackónit. Az egy háló, 50-60 vagy 100 méter hosszú, 2 m mély, 6x6-os szem vagy 8x8-as, alul ólom, fönn meg parafa dugó. Ez bele volt téve a vízbe, s állt, mint a fűgöny úgy. Megy a hal, belekeveredik.*” (Bodak, T.Z.)

Az úgynevezett halfogási alapelveknek³⁷ mind „ősegszerű” mind a tárgyhasználat modernizációjából eredő eszközei fellelhetőek a történetekben. Szilágyi Miklós arra hívja fel a figyelmet, hogy nem is a „mindenkori társadalmi termelés szempontjából meghatározó jelentőségű tárgyasulásokot, hanem a periférikus jelentőségű, de máig megmaradt, szélsőségesen atipikus tárgykísérleteket, újrafelfedezéseket, vagyis a (tudatos vagy akaratlan) »neoprimítív« halfogók munkamódszereit és eszközhasználatát kell a recens vizsgálatok fókuszába állítanunk”. (Szilágyi 2014, 25. p.) A régi halászhagyomány szelektív továbbélésével találkozhatunk a vizsgált területen az orvhalászok körében, amely során a tradicionális zsákmányolást a megváltozott körülményekhez kellett igazítaniuk, „aligha kétséges hogy az orvhalászoknak nemcsak az ellenőrzés kijátszásában, de az eszközhasználatban is felettébb leleményesnek, újításra késznek kellett lennie”. (Szilágyi 1989, 42. p.)

37 Ezek felsorolását I. Szilágyi 2014, 25–26. p.

A halászati és horgászati szabályozás ma szinte kizárólag a horgászati módokat engedi meg. Az idősebb helyiek viszont legtöbbször soha életükben nem *halásztak*³⁸ horgászbóttal, csak saját módszereiket ismerik és szeretik. Így az a paradox helyzet jön létre, hogy amennyiben a kultúrájukban hagyományos halfogási módokhoz ragaszkodnak, törvényen kívül találják magukat mint rapszicok. „A *paragrafusok*. Ó, atyaisten! Hogy mit el tudnak ezek követni azokkal a halász-vadász *paragrafusokkal*. Az már nem normális. [...] Most már nem látni a Dunán senkit sem. Olyan megtekert törvények vannak. Már megmondja, hogy reggel napkelte előtt egy óra, este napnyugta után egy óra. Akkor most május 15-től nem foghatol dévért, keszeget, pontyot, ragadozót azt csak július mikortól. Úgy be van kalitkázva az egész, hogy inkább mindenki fűtül az egészszre rá. Meg a méret. Mer ha nem 45 centi, akkor vissza köll eresztteni...” (Csallóköznádasd, X.Y.) „Lehet táplival, csak megvan, hogy hun. Csak a régi Dunán. Meg 15 évig, ha nem vagy tag, nem adnak, én már 50 éve tag vagyok. Tavaly volt 78 most 110 euró a nyugdíjasoknak. [...] Marha törvényeket szabnak. Lelőnek, becsuknak, olyan szigorúan vesznek.” (Vajka, X.Y.)

Kulturális minták, múltban gyökerező életmódbeli szokások nem tűnnek el egy-egy tiltó szabály hatására, de még a természeti környezet átalakulását is csak megkésve követik. „Mikor a bágéron [az erőmű építésekor] voltam is kötöttem [a hálót], mindig oda volt téve, aztán amelyik odajött bágérozni, az kötötte. Sok ember tud itt. Apám is tudott. Hajós volt, és az volt este a szórakozás, hogy kötötte a hálót. [...] Férfiak és nők is tudják, de jobban férfiak csinálták.” (Bodak, M.I.) Érdekes, ahogy a két ellentétes folyamat és aktivitás – a bágérozás és a hálófónás – a legnagyobb természetességgel megfértek egymás mellett az adott pillanatban, noha az akkor épülő vízlépcső lesz majd az akadály annak, hogy a hálót használhassák is. Miután a felvízcsatornába terelték a Duna vizét, az első években még voltak, akik kíváncsiságból megnézték, a halak is ott vannak-e? „Van ebben is hal, halásztunk ebben is [a felvízcsatornában], de itt már szigorúan lehetett, a bósi torony jelezte, ha valaki volt a vízen. Főleg hogyha valami alumínium, vagy valami fém volt a ladikon, azt már fogta a radar. Reszkír, mer mindenhol el van sorompózva. Ha valaki azon túlmegegy, megfogják, azér már csúnya büntetés jár. Volt nekünk egy Trabantunk, aztán volt alumínium ladik, feltettük a tetejére, s éppen kifért a sorompó mellett, avval felmentünk, este letettük, reggel meg kihúztuk. De van benne mindenféle hal. Fogtunk harcsát, csukát, mindent ebbe a új..., igen kövérek a halak benne. Úgyhogy beletettük a csónakot, ledobtuk a ladikot, mer könnyű volt, letettük a hálót, aztán reggel csak kihúztuk. Amit elmondtam, azér már be is csuknának.” (Bodak, X.Y.) Megtörtént, hogy olyan halat sikerült fogni a felvízcsatornában, amivel soha azelőtt nem találkoztak. Az esetet egy a helyiekkel jó kapcsolatban levő biológus mesélte el, akihez elvitték a halat, mert szinte félték tőle. Lapátorrá tok volt.

38 Helyi szóhasználatban a horgászatot is halászatnak hívják.

4. Az Öreg- és „Új-Duna” szimbolikus jelentéstartalmai

Felvetődik a kérdés, hogy a Duna elterelésével vajon hogyan alakulnak át a közelében élő emberekben az egyes kollektív vagy archetipikus szimbólumok és tapasztalatok a Dunáról és egyáltalán a folyóról. Feszültséget jelenthet-e, amikor az archetipikus szimbólumokkal ellentétes tapasztalataik vannak a való életben? A kérdésre választ keresve gyűjtöttem és próbáltam ellentétpárokba rendszerezni az Öreg- és az Új-Dunára vonatkozó helyi asszociációkat és jelentéstartalmakat. Az Új-Duna³⁹ megnevezést azért használom, mert ez vált saját belső kategóriájukká annak ellenére, hogy hivatalos megnevezése ettől eltérő.⁴⁰

Öreg-Duna	Új-Duna
mélysége a jellemzője a síkvidéki tájba simuló	magassága a jellemzője hegyként magasodik
Víz- és nedvességtartalom a földeken és a levegőben	szárazság a talaj és a levegő nedvességtartalma csökken
tápanyagforrás üledéke megtermékenyíti a földet	a benne leülepedő üledékanyag potenciális mérgezésforrás
biológiai „turbina” a víz és a tápanyagok révén, mely helyben hasznosul	elektromos/energetikai turbina haszna távol jelentkezik
„fantáziavidék” ⁴¹	„sivatag” ⁴²
folyamatos mozgás, átalakuló formák	állandóság, merev formák
összeköt átjárható határt képez	elválaszt határt képez
megközelíthető	megközelíthetetlen
szétáradó	határok közé szorított
vize tiszta és tisztít íható, fürödni és mosni lehet benne	vízének csupán mennyiségi paraméterei vannak
veszélye ismert, belátható	veszélye ismeretlen, beláthatatlan
a közösségi élet meghatározó színtere	a közösségi élettérből kieső terület
helyi közösségek haszonvételei	távoli központ haszonvételei
szép esztétikai öröm	Látványos, de nem szép
biológiai termékenység	biológiai terméketlenség

Az Új-Duna megépítésével és a víz elterelésével párhuzamosan az Öreg-Duna erejét vesztette, és már nem képviseli a fenti jelentéstartalmakat, illetve már csak módosult, sérült állapotban.

39 egyéb, pejoratív elnevezései: teknő, monstrum, vízi szörny

40 Az összehasonlításba a tóra emlékeztető üzemvíztározóra vonatkozó képzetek nem kerültek be.

41 „az egy fantázia vidék volt, vadban gazdag, erdőben gazdag, halban gazdag”

42 „mintha óriási sivatag lenne bevetve”

5. Kié a táj? – Záró gondolatok

„...a régi öregek mondták, hogy aki ezt [a vízerőművet] tervezte, nem ismeri a Dunát. A Csallóközött víz hozta, víz viszi. Mi, öregek tudjuk, milyen ereje, hatalma van a víznek, sok árvizet átéltünk. Senki sem bízott benne, hogy ennyi időn keresztül ez így tud működni.” (Vajka, Z.K.) A jóslat ellenére a vízerőmű áll és működik, de megépítése változásokat, veszteségeket és veszélyeket hozott – egy másféle síkon.

Egykor a táj képe az életmód természetes következménye volt – így alakultak ki az egykori ártéri legelőerdők is, melyek a táj jellegzetes antropogén formációi voltak. Az elmúlt fél évszázadban azonban e terület mind erőteljesebben alakult át olyan hatalmi, politikai, tudományos stb. megfontolások hatására, amire az itt élőknek már egyre kevésbé volt hatása. Ez csúcsondott ki a bősi vízlépcső megépítésében, illetve az azt kísérő tájatalakítás során, ahol már szinte kizárólag külső erők és megfontolások (szakértők, hivatalok, tervező intézetek, bürokratikus folyamatok, politikai megfontolások) döntöttek, döntenek a tájról, az ott élők életteréről, és alakítják az ezt szabályozó, igazgató rendszereket.

„Van a tulajdonos, mi [a természetvédelem] vagyunk a kezelők, azonkívül még van az erdészet, meg a halászok a kezelők, a vadászok a kezelők. Annyi kezelője van, és amikor leülünk tárgyalni, ennyi érdeket nem lehet összeegyeztetni ahhoz, hogy egy természetesen működő állapotot alakítsunk ki. [...] Minden területre megvan a törvény, mind azonos szinten van, és amikor leülnek tárgyalni... akkor veszekednek. Mindenki beleszólhat, de a végeredmény senkinek se jó.” (Vajka, B.D.)

A táj mai képére és a természeti viszonyokra két, a vízlépcső tervezésének első pillanataitól meglévő alapgondolat volt a mai napig is meghatározó hatással. Az egyik tétel szerint a természet manipulálható és szabadon felhasználható nyersanyagforrás, a másik a mesterséges, technológiai megoldásokba vetett bizalom, illetve bizalom abban, hogy a felmerülő problémák újabb technológiai megoldásokkal orvosolhatóak. Problémák pedig valóban adódtak, gondolhatunk itt a területek kiszáradására, a halbölcsők megszűnésére, a természetes összeköttetések megszakadására, az üledékek tömeges felhalmozódására, az ivóvízkészlet veszélyeztetettségére... A problémákra adott technológiai válaszok többnyire költséges és ideiglenes megoldások, s részproblémákat kezelnek. Az egész rendszer voltaképpen észszerűtlen volta nem nyilvánvaló, még gazdasági oldaláról sem, mivel a tájnak nem egy, hanem sok gazdája és kezelője van (legkevesbé a helyben élők azok).⁴³ Különböző intézményi és gazdasági körök egyéni érdekeiket követve, bevételeik maximalizálásával és költségeik másra hárításával érvényesülnek. Az egész rendszert a technológia magas szintje, másrészt az összefüggések kezelésének rendkívül alacsony szintje jellemzi – amiben pedig éppen a lokális,

43 A halak pótlását az ágvizekben (mely szolgáltatást azelőtt az élőhely ingyen elvégzett) ma hatalmas pénzráfordítással, halastavakból oldják meg, mely halak egy jelentős részét ezután a védett kormoránok fogják ki, mely halkárt ezután az állam megtéríti a halgazdaságnak. Dinamikus pénzmozgás jön tehát létre, és a helyi halászokon kívül mindenki jól jár.

egy bizonyos területen hosszú távon élő és azt megélhetésük alapjának tekintő közösségek magas szinten voltak. A döntések során a helyileg felhalmozott mély, a rendszereket rendszer mivoltukban ismerő tudás nem jelenik meg, helyette szakértők, hivatalok, bürokratikus szabályozásokon alapuló rendszerek döntenek. És tulajdonképpen a régi ismeretek is érvényüket veszítették már, hiszen nem a mai feltételekhez adaptálódtak. Az ember, az emberi jelenlét egyre inkább kivonódik a tájból, egyre több a gép által végzett munka, azok a helyek, melyek korábban csak ladikkal vagy gyalog voltak bejárhatóak, ma legkönnyebben gépekkel megközelíthetőek.

A helyiek elmondásai alapján úgy tűnik, mind komolyabb szerephez jut a politikai vagy gazdasági fölényt a szabályzásban érvényesítő hatalom, új „*oligarchák, kisbárók*”, akik a területek lehetőség szerinti legteljesebb birtoklására törekednek. A helyi emberek tájhasználatára mindeközben egyre inkább korlátok köré szorul, és az a paradox helyzet áll elő, hogy ha hagyományait követnék, illegálitásban szorulnak. „*Ahogy a pénz megeszi az egészséget...*” egy halász, erdőjáró ember szerint, vagy ahogyan Karátson Gábor⁴⁴ egy vele készült interjúban fogalmaz: „Logikusan adódott egyik lépés a másiktól, mindinkább kivonódott a természetből a szellem, maradt csak a nyereségre való törekvés.” (Hollós 2001)

A bösi erőmű gátjáról a felduzzasztott víz vagy a falvak felé tekintve egy hosszú, fejlődésnek nevezett folyamat egyik végpontján érezheti magát az ember, ahol jó esetben fordulhatnak, léttörténeti fordulathoz kellene következnie, felismerésnek, hogy talán másképpen is lehetne embernek lenni? „Mindig azt akarják, hogy egy tökéletes, befejezett, tárgyi világ álljon elő e kihívás helyett. A víz zúgása bizonyos fajta káosz, de teljesen rendezett káosz. Ezt hívják a kínaiak hun-tunnak. A hun-tun mint filozófiai fogalom egyrészt a víz zúgását jelenti, másrészt pedig a világnak, a létezésnek azt az állapotát, amikor a megismerő értelem, az elkülönítő intelligencia még nem vájt bele a karmait, hanem tökéletes egységet alkot vele [...] A mi civilizációnk [...] mindig formavégpontokat keres. A végeredmény a fontos, az legyen tökéletes. Ilyen a nagy Bős–Nagyymaros. A villanyáram-termelés, a végeredmény a szempont. Ezek mind-mind halott formák, amelyekből kilép az isteni.” (Hollós 2001). A formavégpontok ellentétei a formakezdemények, és ilyenekből még ma is lehet találni az ágvizek mentén: kezdetleges épületek, a vízhez vezető lejáratok vagy az elbeszélésekből hallott, a vizeken át vezető régi *póshidak*,⁴⁵ de gondolhatunk a mozdulatok formakezdeményeire is, mint amilyenek a halfogás ősegyeszerű formái. Van egy szavakba nem foglalható tudás, akik értik, felismerik egymást.

Arne Naess ökofilozófus egy lapp halász esetét idézi, „aki Norvégia északi részén, egy folyó partján élt. Ezen a folyón egy szép napon vízi erőművet kezdtek építeni. A helybeliek tiltakoztak, majd megpróbálták megakadályozni az építkezést. Ezért bíróság elé kerültek, ahol a mi halászunk azzal védekezett, hogy önvédelemből cselekedett. A

44 Író, festő, műfordító, a magyarországi Duna-kör egyik emblemikus alakja.

45 Karók és erősebb ágak támasztékára vesszőből, vékonyabb egyenes ágakból font, majd esetenként tapasztott híd. Változtos formái lehetségesek.

folyó, állította, része a lényének, tehát vele szemben követ el erőszakot, aki gátat emel rajta. [...] A történet hőse nem azért képes azonosulni a folyóval, mert természeti lény, hanem azért, mert szellemi lény. A halak és a vízimadarak lényéhez nem tartozik semmiféle folyó, nekik a folyó a környezetük. Azonosulásról kizárólag szellemi értelemben, az emberrel kapcsolatban beszélhetünk, aki tudatosan viszonyul létfeltételeihez, és e viszonyokban tesz szert önismeretre”. (Lányi 1999) Az a majdani radikális fordulat (ha lesz), az archaikus és modern után, nem a tudományból ered majd, hanem abból az alapvető intuícióból, ahogy a szellem a létező teljességgel új viszonyba lép.

A vízerőmű környékén élők elbeszéléseiből, a szófordulatok közt kirajzolódik kötődésük az egykori tájhoz, mely nem csupán érzelem, hanem szellemi viszony és a megismerés minősége – ahol a hal végigsimításakor a víz alatt, az ujjbegyek már pontosan érzik, kit is fogtak; a hajdani békés árvizek búcsúnak és ünnepnek nevezése; az egykori gyümölcsök ízének leírása; a békahang zeneként hallgatása; a folyó sodrának emléke a csapók számával arányosítva; a tápli emelésének lenyomata a mozdulatokban; és legfőképp ahogy emlékezetből a 25-30 éve nem látott tájról belső képeik alapján részletes és életteli leírást adnak.

A táj részükké vált. Amikor a táj eltűnt, belőlük is elveszett valami, és mikor a tájról beszéltek, önmagukról is beszéltek.

Irodalom

- Andrásfalvy Bertalan–Vargyas Gábor (szerk.) 2009. *Antropogén ökológiai változások a Kárpát-medencében*. Budapest, L'Harmattan.
- Boroviczeniy F. 1989. A hidrogeológia és talajvíz problémaköre. In: *WWF (Természetvédelmi Világalap) állásfoglalása a Gabčíkovo-Nagymaros vízlepcsőrendszeréről*. WWF-Auen-Institut, Rastatt (kézirat).
- Duna menti ártéri ligeterdők. Vadon a Dunán, egy projekt az ártéri ligeterdők megmentéséért. Pozsony, BROZ.
- Fejér László–Baross Károly 1994. A magyar Felső-Duna – történeti szemléletben. *Hidrológiai Közöny*, 74. évf. 5. sz. 280–291. p.
- Földes Gyula, Gúthori 1896. *Felső-Csallóköz árvédekezésének története*. Pozsony.
- Hollós László 2001. Hazatérés. Karátson Gábor és a változások. *Ökotáj*, 25–26.
- Kušík, Tomáš–Kúdela, Matúš–Sobeková, Karolina é.n. *A Duna menti madárpopulációk védelme*. Pozsony, BROZ
- Lányi András 1999. „Ez a folyó része a lényemnek” A személyiség ökológiai elméletéhez. *Ökotáj*, 20–21.
- Murányi Veronika 2019. Újraírt tér-képek 1. A bősi vízerőmű és az Új-Duna a helyiek szemszögéből. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 21. évf. 1. sz. 27–66. p.
- Nagy Zsófia 2014. Egy konfliktus konstrukciói. Térértelmezések Bős kapcsán. *Tér és Társadalom*, 28. évf. 1. sz. 62–83. p.
- Plicková, Ester 1965. *Dunaj v Československu. Krásy rieky*. Obzor.
- Szilágyi Miklós 1989. *Néphagyomány, népi mentalitás, állami igazgatás az orvhalászat tükrében*. Budapest, MTA Néprajzi Kutatócsoport.
- Szilágyi Miklós 2014. *Zsákmányolók és zsákmányaik. Történeti néprajzi dolgozatok a vadászatról, vadfogásról és a természethasználás egyéb formáiról*. Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Néprajztudományi Intézet.

Az a Fölső-kapu. Innen indul egy nagy ágvíz, na most már ez el van törölve ez az ágvíz. Pontosan innét, ez egészen Pozsony alá. Ez a Füzerdei-Duna. Igen. Mer ez itt Füzerdő. És ide írhatod, ez gútori volt, a Füzerdő fele, és ott csinálj egy csíkot, és ez a Csúnyi, itt volt 38-ban a szlovák határ. Ide be lehet a községet rajzolni. Innen indul a foló. Pontosan ebbe a kanyarba jön be. Itt írhatod, hogy fele Újfűzes, állítólag azért Újfűzes, hogy azt a Duna valamikor hordta össze. Ez itt Hercegé. Úgy hívtuk, Herceg, de senki nem ismerte. Senki nem ismerte, de a fát vitték el, úgyhogy valaki gazdálkodott vele. Volt neki erdőkerülő is. Na most a falu itt volt. Itt vannak az ágvizek. A foló mellett volt a Dunakert, közvetlen mellette. Így ment egy utca, s itt voltak házak, itt volt egy nagyon szép ház, s érdekes, hogy ide a házak elé ültettek kőrisfákat, de az én gyerekkoromban azok a kőrisfák már vastagok voltak. Azt azér ültették, hogy mikor megindult a jég, akkor ezen a folyón ment a jég. S ez közvetlenül a folyóparton volt, és ezek a fák védték. S közvetlen a Duna-parton fölrajzolhatsz egy házat, az volt a Lengyeléke, halászház. Közvetlen a Duna-parton volt. Kicsi volt. Most az öreg töltés meg itt ment. Így ment, s itt ment Szemetre. Itt a töltésnek erős kanyarja van. Na és itt van a falu. S ide berajzolhatod, mert közvetlen a töltéstől kezdődik a Kertalasi-Duna. S még ide köll rárajzolni, ahol vannak azok a négy ház. Itt volt a négy ház. S itt ment át a út a töltésen és itt a templom. S itt volt az én dédszüleim háza. Itt e. A Kertalasi-Duna. Ha itt volt a Lengyel-ház, akkor ide ömlött be. A Lengyelék mellett jött ki a Fülöpék előtt. Így ment a töltés, a töltés mellett ment a Kertalasi-Duna. És itt volt ennek a Kertalasi-Dunának egy éles kanyarja, egy tiszta 45 fokos kanyar.

Aztán itt volt a Békás-tó. Még mai napig megvan. A mai napig is egy mély luk. Ez volt itt a Templom erdeje, nagy terület. Papok gazdálkodtak vele, iskolára adtak fát, tüzelőt, még amikor én diák voltam. Itt fönn erdő volt egészen eddig, s tovább már mind szántóföldek. Ott voltak ilyen hajlatok, ott nagyvízkor följött, de a... dombon volt, oda ritkán ment föl víz. Na most ebből a folóból kijött a víz, a Birtli-Duna. Az kijött itt, és itt a töltés mellette ment le. Ez kisebb ág volt, de mindég víz volt benne. Akkor ez volt a Símakövezés-Duna. Azért, mert itt volt sima kövezés, és az az átjáró kövezés már beton volt. Az már nagy víz volt, az már volt 30 méter széles. És akkor közvetlen itt jött ki a Dunából, ez már igazán nagy víz volt 50 m és veszélyes víz, ez volt a Röngőj-Duna. Itt volt a Nagy kopola, hossza 150 m széle 30-40 m. Bozsuta. Ez borzasztó gazdag volt gyerekkorunkban hallal. Mély volt, nagyon mély. A kopola az kopoja. 56-ban, amikor a nagyvíz volt, olyan erős volt, hogy itt ezt a kövezést átszakította, és a Hercegének ezt a részit, nagy darab erdőt elsöpört. Fástól, mindenestől, úgyhogy egy kopasz víz maradt ott. Ez most már mind meg van szüntetve, mind víz alatt van. És akkor itt jött be a Mosonyi-Duna. Ha mentünk ladikkal, akkor azon mentünk be. Ugye a gútoriak ha mentek, akkor a túlsó felire mentek, mert gútoriak használták. A Mosonyi-Duna egész Győríg megy le. Nagy víz. Itt fönn egész csúnya víz. Nagyon csúnya. Ez a Gútor-sziget. A fele gútoriaké volt, az alsó része meg a gróf Zichy Mihályé. Gazdálkodott, ott gyönyörű szántóföldek voltak, erdőterület. Nagy terület. Öregapámtól hallottam, hogy valamelyik elődjének itt volt erdeje, eladta a zsidónak, mert hogy a zsidó úgy csinált, hogy adott hitelbe (inni) és aztán hozzáírta. Fölrajzolom, ahogy a dédektől hallottam, és ezt nem szabályozták, ez olyan mély volt, ez a folyótól nincs messze. És hogy itt volt a Téli kikötő. És így is lehetett, mert az őseim mind azt mondták (a Kertalasi-Dunán). Azelőtt minden éven befagyott a Duna, még a gyerekkoromban is, a negyvenes években. Már kará-

VERONIKA MURÁNYI

REDRAWN SPACES AND MAPS II. THE GABČÍKOVO WATERWORKS AND THE “NEW DANUBE” FROM THE POINT OF VIEW OF THE LOCALS

This paper examines, from the perspective of the local inhabitants, the consequences of the landscape transformation associated with the construction of the Gabčíkovo hydroelectric power plant and with the diversion of the Danube River. There was embedded a static water reservoir and a drainage unit of a rigid shape into the constantly changing, mosaic-like landscape of the former delta of the river on the Rye Island. Its story is about the headway of the central power and of the control over the local worlds. The reservoir and the outlet channel rise as a kind of boundary across the landscape, differentiating the adjacent municipalities according to what actually separates whom from something on its one side or the other. The tear has been suffered not only in the physical sense but the river's shape has also torn in two: in the Old Danube and the New Danube. In consequence of artificial interventions, raptures emerged in the natural environment too, the formerly coherent, interconnected habitats have separated from each other, water dynamics has changed, and it brought profound consequences. This study describes the change of landscape and nature, based on observations of the local inhabitants.